پښتو سندرې

لیکونکی: ګل پا چا «الفت»

Ketabton.com

کابل-۱۳۲۳ هجري شمسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمد و ثنا

پـه نامـه د هغـه خـدای مـې دا بيـان دی
چه يـو نـوم ئې په نومونـو کښې سبحان دی

پـه سـجود ئـې محُکـی سـر دی لګـولی
هـم ئـې زورنـد پـه رکـوع سره آسـمان دی

هـــره ونـــه پـــه قيـــام ســـره ولاړه
هـر ګيـاه ئــې پــه تسـبيح سـره زبـان دی

همـه واړه پـه تسـبيح د ده مشـغول دي
کـه ملـك دی کـه پيـری دی کـه انسـان دی

هر ماهي ئې په اوبـو کښې حمد وائي
هـر مارغـه ئـې پـه چمـن کښـې ثنـا خـوان دی

«رحمان بابا»

يادونه: دا کتاب په ۱۳۲۳ هجري ش. کښې ليکل شوی و، او د کال په مطبوعاتي جوائزو کښې يې لمړی جايزه اخيستې وه. بيا په کال ۱۳۲۵ هجري ش. کښې د کتاب د تکميل د پاره نوري برخې هم و ليکل شوې او کتاب د پښتو ټولنې له خوا چاپ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکو ته

د بلبلـــو پـــه نظـــر ګلـــو تـــه ګـــورئ
لیلـی نـه ده چـا لیـدلې بـې مجنونـه

چه سل زړونه په یوه نګاه ژوندی کړي
لـوی حکمـت دی سـتا د سـترګو پـه کاتـه کښـې

د بـې دردو هـېڅ لـه عشـقه بهـره نشـته
مـوز یکـی تـه د پیـزوان خبـرې مکـړه

مـرده دل لـره لـه ذوقـه خبـر نشـته
پـه نهـاد کښـې ئـې د مینـې اثـر نشـته

هـر سـړی لـره د مینـې هنـر بویـه
نـور فکرونـه لـه زړه وباسـه بـی عشـقه
دروزن پـه دیـده ګـوری ذره لمرتـه
امتیـاز د نیـك وبـد نشـی کـولی

غافـل زړه لـره لـه ذوقـه خبـر بویـه
ناقابلـه څـوی لـه کـوره بدربویـه
د ریبـار پـه سـترګو ریـار عاشـقان وینـی
پـه دا غټـو سـترګو کلـه آسـمان وینـی

مطلب ته را بلنه

که د دنیا د نیمګړی بازار له شور و غوغا نه لږ څه لرې شو، که د غرو دزرکو او دبڼ د بلبلو آواز ته غوږ کښېږدو، که د جړوبیو او آبشارونو شورو فریاد ته ښه ځیر شو او د رڼو ستورو د سترګکونو په معنی وپوهېږو، که د زمانې یادداشتونه را برسېره کړو او سترګې وغړوو، پدې شنو ناوونو او ښکلو درو کښې د پښتو ډېر شاعران وینو چه لکه سرشار آبشارونه د خپلو اوښکو له کاروان او شورو فریاد سره تېر شویدي چه تر اوسه ئې آوازونه پدې پاکه هوا کښې ګرزي او د آسمان په شنه ډنډ کښې غوټې وهي.
پدې غرو او رغو کښې ډېرې د سورنارې لکه د شپنو شپېلۍ اوچتې شوی چه اوس هم زړکې وریسی ځان له ګرنګه ولی او د هوا کوترې وریسې تروړې ګرزی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندوکش او سپین غر تر اوسه پوری هماغه نارو ته گوش به آواز ولاړ دي او د آسمان په لمنو کښې ورپسی څار کوی، د مشرقي تورغر او د تیرا سوی غرونه د همدوی په غم کښې تك تور او لوغړن له تاوه ډك ښکاره کېږی، سیندونه او دریابونه په همدوی پسې شپه او ورځ ناقراره دی، د کسې غر د همدوی په مناجاتو او رازونیاز د خدای په دربار کښې په قیام ولاړ دی. د سوریانو او غوریانو کروړان او پهلوانان په همدغو نغمو کښې راته ځان ښئ د روښانه فکرو خاوندان په همدغو شاعرانه نغماتو کښې را سره خبری کوی او په همدغه عالم کښې د خپلو توریالیو او ننګیالو په نامه خوشحالیږو او رحمانی تعلیمونه اروو.

مونږ له ډېر وخته را ایسې شعر او شاعران لرو چه خانان او قلندران، پاچاهان او امیران، پیران او بابا ګان پکښې وینو او افتخار پرې کوو. کوم شی چه مونږ ته له خپلو پلرو او نیکو، مشرانو او پادشاهانو، فقیرانو او قلندرانو پاته دی او هر څه پکښې شته هغه باید د قدر او قدر منو په نظر وګورو.

هر څه چه غواړئ او په هر شی پسی چه ګرزئ په دغو الهامی نغمو او پښتو سندرو کښې پیدا کېږی. د پاك خدای مینه او محبت، د ښایست او ښکلیتوب ستاینه، د عشق ناقراری او لېوالتیا، د عقل سر ګردانی او حیرانتیا، د سپینې تورې ځل او بریښنا، د ایمان ټینګوالی، د معرفت اسرار، حکیمانه لارښودنی، د صوفیانو نغوتې، د پادشاهانو درب و دروب هر څه راته پکښې خپل ځان ښئ او پوهیږو چه زمونږ پخوانیو او اسلافو هر راز شعور درلود او په هر څه ښه پوهېدل.

کله چه مونږ پټی سترګی او په درانه خوب ویده وو، کله چه مونږ د خپلو په قدر نه پوهېدو او پردیو سندرو ته به خلقو نخل، کله چه زمونږ رباب ماته او بې سره و، له خپلو شاعرانو بی خبره وو او د خپل باغ و بڼ د بلبلو په ژبه هم نه پوهېدو، اوس هغه د غفلت دوره تېره شوه، او زمونږ په ادبی نهضت کښې دومره رڼا پیدا شوه چه په دولسو پیړیو کښې یعنی د دوهم هجری قرن تر اوایلو پورې د شعر او ادب او پښتونولۍ کروړان او پاخه استاذان وینو، او په دغه رڼا کښې راته هر راز ښکلې نورانی څېرې ښکاره کېږی او ویلی شو:

په هر وخت کښې وه زمونږه ډیوه روښانه دروېزه کړې هر چـا زمـونږ له خـوانه

نو که چېری له دغی روحی غذا او آسمانی الهاماتو سره څه مینه لرئ یا غواړئ چه د روح او زړه، ذوق او فکر پالنه او روزنه وکړئ، دا اشعار په وارو وارو او په غورو فکرولولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مګر په خوارو سترګو او د عدم اعتنا په نظر ورته مه ګورئ، څوك چه په دغه مرض اخته وی هغه پدې خوند نه پوهیږی او نه ورځنی څه فایده اخستلی شی، لکه چه یوه سمسور باغ او ښکلی ګلزار ته ډیر د هوا مرغان راښکته کیږی مګر کومه برخه چه بلبل او بورائی د ګلو په ننداره کښې لری ښائی چه نور ډیر مرغان ئې ونلری، انسانان هم ټول په دغه برخه کښې یو راز نه دي او لکه چه خوشحال خان ختټك وائي:

دوه سړي په باغ کښې ګډ شي یو ګل ګوري   دویـــم ګـــرزي پـه طلـب د خـارو خـس

څوك د ګلو سیل کوي او څوك پکښې خس و خاشاك لټوی، د ځینو سترګې پټې کړی وی او هېڅ نه وینی، ځینی نور په هره شنه پاڼه کښې د معرفت دفترونه لولی، په شعر او وینا کښې هم ځینې داسی لطایف او خوندونه وی چه غافلانو او بی اعتنا خلقو ته ځان نه ښئ او هر څوك ئې نشي لیدلی.

دا خبره ماته د اشعارو د انتخاب په وخت کښې څو څو ځله په تجربه معلومه شوېده چه په سرسري نظر راته ځینی بیتونه عادی او معمولی واېښېدل مګر په حقیقت کښې هغسی نه و، چه یو مثال ئی اوس هم راته یاددی او هغه د عبدالقادر خان دا بیت دی:

وائی چه وبـال دی چـه نظرو ښه مـخ ته
ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی

که څوك د عبدالقادر خان دیوان داسې لولی لکه چه د صرفمیرګردان کوی یا په بی اعتنائی ورته ګوري دا بیت به ورته محض خبره ښکاره شی مګر همدغه ساده خبره یو شعری لطف لری چه هغه په دواړو سترګو قبلول دی ځکه چه دا محاوره دلته اصطلاحی او حقیقی دواړه معنا وی افاده کولی شی او وروسته تر لږ التفاته معلومیږی چه د دیدن په وخت کښې دا مصرع ویل (ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی) څه حقیقی کیف لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مقصد پیل

هر ملت چه ژبه لری او ګړېږی هغه شعر او ادب هم لری که مونږ د دنیا مختلف قومونه او هیوادونه ولټوو په هر ځای او هر تېر کښې وحشي وی که مدنی، ضعیف وی او که قوی، عالم وی او که جاهل، بداې وی او که فقیر شعر او ادب مومو او څو تنه شاعران پکښې پیدا کولی شو ځکه چه شعر د انسان په طبیعت او خته کښې اغږل شوېدی او دنیا پخپله هم په حقیقت کښې یو شعر دی له کوم وخته چه انسان په ژړا او خندا پوهېدلی او د تعجب احساس پکښې پیدا شوی د شعر نغمه هم اوچته شوی او د دنیا په ګلزار کښې په مینه مست بلبلان پیدا شویدي مګر دا نغمه وخت په وخت د ژوندانه له تغیراتو او تحول سره بل راز شویده او دېرې مرحلې وربانديې راغلی دی یعنی په لمړیو وختو کښې شعر یوازی د اعجاب، او احساس او بدیعی خیالاتو سندره وه ورروسته چه په انسانی جمعیت کښې د اغراضو او مقاصدو نیلی وځغلېدی او د ځینو مطالبو دپاره راز راز علل او سببونه وپېژندل شوه شعر هم تحول پیدا کړ او د ځینو مراعاتونو په اثر کښې له خپل محور څخه وخوځېده یعنی د اجتماعی حیات او ژوندون په تقاضا د یوه او بل د خوشحالۍ او زړه جلبولو دپاره وویل شو او په دغه صافه هنداره کښې علاوه پر احساسی تاثراتو نور شیان هم ښکاره شوه.

کله چه انسان په قبیلوی اجتماعاتو کښې ژوند کاوه او د قومی رقابتونو بازار تودو شعر هم د همدغه حیات له تاثیر لاندی راغلی او د یوی قبیلی د خندا یا ژړا ترجماني ئې کړېده- په هغه وخت کښې چه د پهلوانۍ میدانونه په هر ځای کښې جوړ شوی و، او بی له قوته بل افتخار نه پېژانده کېده د شعر قبله یا معشوقه هم رستمان و، او بی د سلاطینو له درباره ئې په بل ځای کښې استوګنه درلوده – کله چه د اسلام مقدس او سپېڅلو تعلیماتو انسان د اخوت او ورورولۍ خواته را وباله او جاهلی عصبیتونه ئې ورك کړه شعر هم لږ څه بین رنګ پیدا کړ او ټول انسانان ئې یو د بل ورونه او د یوه وجود غړی وبلل چه باید یو د بل په درد متاثر او ناقرار شی.

له کومه وخته چه په دنیا کښې د ملیت جنډه په هر ځای کښې جګه شوه شعر هم ورته سر ټیټ کړ او د ملی مفاخرو په رنګ رنګین شو – نو له دغه اجمالی سیر څخه معلومېږی چه شعر او ادب د انسانانو د ژوند عکس یا سیوری دی چه د ژوندون له تغیر سره سم تغیر مومی او بل راز کېږی یعنی لکه کاپر ګل وخت په وخت خپل مخ یوه خوا او بله خوا اړوی او غاړه کږوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدى لامله تشبيهات او استعارات، تخيل او تعبير، سلوك او انشاء، مطالب او مضامين، لهجه او آهنګ په هر عصر کښې بدلېږى او د ژوندانه له عمومى رنګه رنګ اخلى – نو ويلى شو چه ادب او شعر د انسان د ژوند هنداره ده، يا په بل عبارت انسان په ادبى دنيا کښې ژوند کوى او د ژوند په هره دوره کښې يو ډول ادب لرى.

د پښتو شعر هم خو تاريخى دورې تېرې کړې چه هره دوره ئې مخصوص رنګ او د هغه وخت له حياتى وضعيت سره تناسب لرى- څنګه چه په غرنى هيواد کښې لوړى ژورى يا تاوده او ساړه ځايونه په تفاوت سره ليدل کېږى دغسى زمونږ په شعر و ادب کښې هم تيټ و پاس او نشيب و فراز ليده شى او په لوړتيا يا ښکته والى کښې ئې زيات فرقونه ګورو کله د پښتو د شعر يوه دوره د ارتقا دوره بولو مګر چه له هغه ورسك څخه هغه پلو ګورو او لوړې خوکې (قلى) راته ښکاره شى بيا وايو چه دا د هبوط او ادبى نزول دوره ده چه د تاريخى مجهولتيا له کبله مونږ ورباندى بل راز ګمان کاوه.

د دې شلېدلى او زاړه کتاب د آغاز او انجام، منځ او آخر په تعين کښې ښائې چه مونږ ډېر ځله سهوه شو او په ادبى تتبعاتو او اجتهادونو کښې ډېر وغولېږو مګر بيا هم ورځ په ورځ حقيقت او حقائقو ته نږدى کېږو او د رڼا خواته ځو.

کله چه پښتو ټولنى د پښتو شاعرانو په باب کښې کوم اثر وليکه هلته داسى وبرېښېده چه زمونږ ادبى تاريخ له (۳۰۰ هـ) څخه شروع کېږى، وروسته تر دى چه ښاغلى حبيبى د خپلو تتبعاتو او لټون په اثر کښې د پښتو يوه خورا قيمتى ذخيره (پټه خزانه) ومونده هلته يوه نوې رڼا وځلېده او د امير کروړ د يوې حماسى او فخرى سندرى په استناد ثابته شوه چه د پښتو شعر د ۱۳۹ په شاوخوا کښې هم ځينى داسى نمونى لرى چه پوره ادبى پوخوالى پکښې ليده شى او معلومېږى چه په دغه وخت کښې پښتو پخپلو کلماتو او اصطلاحاتو کښې سره د فصاحت او روانى له مراعاته ډېر ښه ادبى تعبيرات خوندى کولى شوه لکه چه له دى لاندې سندرى څخه معلومېږى:

وياړنه

زه يم زمرى پر دې نړى له ما اتل نشته	پرهند و سند و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته	له ما اتل نشته
غشى د من مى ځى بريښنا پر ميرخمنو باندې	په ژوبله يو نم يرغالم پر تښتېدونو باندى

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ماتېدونو باندې　　له ما اتل نسته
زما د بریو پرخول تاوېږی هسك په نمنځ وپه ویاړ　　دآسی له سوومی مځکه رېږوی غرونه کاندم لتاړ

کړم ایوادونه اوجاړ　　له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندی دی هرات اوجروم　　غرج و بامیان و تخار بولی نوم زما په اودوم

زه پېژندوی یم په روم　　له ما اتل نسته
پر مرو زما غشی لوئی ډاری د ښن راخخه　　د هریوا لرو دپرخندو ځم تښتی پلن راخخه

رپی زړن را خخه　　له ما اتل نسته
د زرنج سوبه می د توري په مخسور وکړه　　په باداری می لوړا وی د کول د سور وکړه

سترمی تر بور وکړه　　له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لوراو پیرزوینه کوم　　دوی په ډاډ نه ښه بامم ښه ئې روزنه کوم

تل ئې ودنه کوم　　له ما اتل نسته
پر لویو غرومې وینا درومې نه په ځنډو په تال　　نړی زما ده نوم مې بولی پر دریځ ستایوال

په ورځو شپو میاشت و کال　　له ما اتل نسته

په دې سندره کښې د توری ترشپول لاندی ملکونه ګڼل، د بریو پر خول د هسك تاوېدل داس له سوو خخه د ځمکی رېږدېدل، غرونه لتاړول، د من (ارادې) غشی ته برېښنا ویل، ټول هغه شاعرانه تعبیرات دي چه په. یوه حماسي شعر کښې ډېر قوت پیدا کوی او دا په ډېر ښه شان ثابتوی چه په یوه ژبه کښې دغسی شعر ویل ډېر عمر غواړی څوك چه د شعر د پوخوالی دوری او د شعر د تکامل او نضج بطی سیر په نظر کښې ونیسی هغه به یقین وکړی چه د پښتو شعر د دغه شعر له ویلو نه پخوا ډېر مراحل طی کړیدی او وار د واره په همدغه ډول نه دی پیدا شوی کومه د تکامل دوره چه په ټولو حیاتی امورو کښې جاری ده هغه د ډېرو تحولاتو تقاضا کوی او ډېره زیاته زمانه غواړی نو مونږ باید خپل ادبیات او اشعار په دوو لویو دورو وویشو چه یوه دوره له دغی موجوده تاریخی نیټی څخه چه پټه خزانه ئی راښئ د مخه وبولو او بله دوره له دغه وخته رادی خوا وګڼو یا ورته پټه او ښکاره دورهووایو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومی لنډۍ او ټپې، قصې او افسانې چه په پښتو کښې د منظومو ډرامو په ډول تر اوسه شته او اصلی شاعر ئې هېڅوك نه پېژني او نه ئې څوك په يقيني ډول وخت او زمانه تعينولی شی زما په ګمان د پټی دوری اشعار دي چه د دی وخت له اشعارو ځينې په مادي او معنوي لحاظ زيات فرق لري او کوم بعد او لريوالی چه د دې وخت د اشعارو او د دغو افسانو تر مينځ موجود دی هغه هم دا تقاضا کوی چه بايد دغه قصې تر دغه راز اشعارو د مخه وی او قدامت ولری ځکه چه شرقی ادب دغه حکايتی مرحله د غزنويانو له دوری نه پخوا شروع کړی وه او د محمود غزنوی په وخت کښې فردوسی پکښې پهلوانی ښکاره کړه وروسته بيا وړورو قصو او افسانو له نظم نه نثر ته انتقال شروع کړ او له نظم سره ئې تقريباً وداع وکړه نو ويلی شو چه په پښتو کښې هم ځينې افسانی ډېرې پخوانۍ دی چه نه ئې ويونکی او جوړونکی پېژندل کېږی او نه څوك ورته وخت او زمانه ټاکلی شي – مګر دا ګمان بايد ونشي چه په پښتو شعر کښې به وار د واره همدغه اوږدی قصې اولوئې افسانی پيدا شوی وی او همدغه به زموږ د ادب شروع او آغاز وی ځکه چه د دغسی قصو جوړول او په شعر کښې را وستل ډېر زيات قوت او اقتدار غواړی د شعر ابتدائي مرحله بايد ډېر ساده کيف ولری او بسيط رنګ پکښې ولېدل شی.

زما په شخصی عقيده د پښتو لمړی شعر بايد د لنډۍ په صورت وی او همدغه د پښتو لنډۍ چه زموږ د ملی ادب يوه غوره او خوندوره برخه ده چه اوس پکښې د پښتو دعالی او لوړ ادب ښې ښې نمونی پيدا کېږی د پښتو شعر آغاز هم کېدلی شی مګر دا خبره چه د اول وخت لنډۍ به کومی وی؟ او کومې لنډۍ به په کوم وخت کښې د پښتو د شعر لمړنۍ پټی وی؟ ډېره ګرانه معلومېږی چه اوس پکښې څه نشو ويلی او ډېر تحقيق غواړی. هر کله چه د دغی پټی دوری هر څه لاتر اوسه پوری زموږ له نظره پټ دی او د ليکونکو له تبصری لاندی نه دی راغلی په خصوصياتو او مميزاتو کښې ئې هم په تفصيل سره څه نشو ويلی او د يوی اجمالی نظريې په ډول همدومره وايو چه په دغه رومانتيکی دوره کښې د پښتو شعر د خپل ساده حيات په لحاظ د نثر قدر ظرفيت او استعداد درلود چه هر راز رزمی قصی او عشقی افسانی پکښې ويل کېدی او د وزن او قافيې په لحاظ يې هم لکه د نن ورځی مثنوی له شاعر سره زياته مرسته کوله مګر د دی لامله چه پس له څو پيتو او مصرو پکښې قافيه بدلېږی او رنګينی پيدا کوی له مثنوی څخه زيات جذابيت لری او تر آخره خپل خوږوالی ساتی.

په دغه دوره کښې دغه کلاسيکی تشبيهات او استعاری په دغه رنګ نه لېدل کېږی او تعبيرات هم ټول ساده او عام فهمه دی- مطالب او مضامين هم په تصويری او تمثيلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول دی چه خطابی آهنګ او د امر و نهی لهجه پکښې په دغه ډول چه په کلاسیکی اشعارو کښې ئې وینو نشته یعنی دغه تعلیمی او تدریسی لهجه هلته نه څرګندېږی او مضامین هم د احساس او اعجاب په اثر د شعر په لمن کښې لوېدلی دی. سړی چه د انسان شعوری مراحل په نظر کښې نیسی او شعر ته د معنی او مفهوم په لحاظ ګوری داسی ایسی چه اول به فخری او حماسی اشعار په یوه بسیط او ساده ډول پیدا شوی وی او بیا به د عشق او جمال پرستۍ نغمی اروېدل شوی وی، وروسته تر دې به د اخلاقی او تعلیمی اشعار او بیا عرفانی او تصوفی شعرونه میدان ته راوتلی وی او کوم سیاسی او انتباهی نظمونه چه اوس وینو دا به له ټولو وروسته زېږېدلی وی.

دغه تقسیم چه د معنی او مضمون په لحاظ د یوی نظریې په ډول وښودل شو، زمونږ پښتو شعر چه اوس د دی وخت د معلوماتو له قراره له کوم وخته شروع کېږی دغه دورې په همدغه ترتیب ښئ، ځکه چه زمونږ تر ټولو پخوانی او لمړی شعر چه اوس مونږ ته معلوم دی هماغه د امیر کروړ فخری او حماسی شعر دی چه د مخه وښودل شو مګر مونږ دا نشو ویلی چه پخوا تر دغه شعره به د پښتو کوم بل عشقي غزل یا کوم بل راز شعر بیخي نه وي او له همدغه شعر نه به وروسته دا نورې دورې شروع شوی وي. ښائي چه مونږ به تر دغه شعره د مخه هم ډیر بل راز اشعار پیدا کړی شو مګر دلته مو مطلب دادی چه تر دغه شعر را پدې خوا په مجمل ډول مونږ ته د دغو دورو ترتیب څه نه څه معلومیږي.

له دغه شعر نه را پدې خوا د روښانیانو تر وخته پورې مونږ په پښتو شعر کښې د مضمون او معنی په لحاظ درې عنصره په واضح او ښکاره ډول وینو، چه حماسي، عشقي او دیني و اخلاقي اشعار ورته ویلی شو.

د حماسیاتو نمونه خو هماغه د امیر کروړ شعر دی چه فی الحاله د پښتو لمړی شعر بلل کیږي. وروسته تر دغه شعره څو نور پاخه او قوي شعرونه هم مونږ ته پټه خزانه راښئ چه دلته ئې د ښاغلی حبیبي له یوه کنفرانس څخه را اخلو چه د آریانا په مجله کښې نشر شویدی او د پښتو د ادب غوره او پخوانی سندرې ورته ویلی شو، چه له خپل زاړه آهنګ څخه هم خپل قدامت او پخوانی توب ښئ لکه چه د شیخ رضی او نصر یوه مکاتبه چه دغه دوه د تره زامن د (۳۵۱) په حدودو کښې یم له بله په شعر خبرې کوي او په دغه وخت کښې د پښتو د کلماتو تغیر او تصریف او استعمال هم راښئ چه بل راز رنګ او بڼه لري، شعرونه دادي:

(۱) شیخ رضی نصر د شیخ حمید څوی ته لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الحاد پر لور دی تر پلل   گروه دی زمونږ وکوراوه
مونږ رو ښلی په زیار نه   تا په تورو توراوه
لرغون ولی گروهیدلی   چه دې گوښی اړاوه
هغه گروه دی اوس اړه کړه   چه پلرو دی رښاوه
لودی ستا په نامه سپك سو   که هر څو مو درناوه
نصره نه موئې له کهاله   لودی نه ئې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له گروهه   دور ځلوی په رغاوه

(۲) نصر د شیخ رضی جواب داسې لیکي:

د الحاد په تور تورن سوم   زه لرغون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسی تور کړی   که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه تر پلمه   تورانو څخه په تر پله یم
گروه می هغه لرغونی دی   اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پر هسك به ځلم   وتورانوته تیاره یم
د لودی ځوی سنتی یم   د حمید د لوړ کهاله یم

تورانی دښن چه وائی   زه له ګروهه په اړه یم
دائی تور تاسی دروهوی   زه مومن ستاسی پرتله یم
د دښنو وینا مغږه   زه لودی یمه څو زه یم

پدی دوه شعرو کښې سړي ته معلومیږي چه د هغه وخت ځینې اشتقات بل راز و، او اوس بل راز شوی دی لکه: روښلی- وتوراوه- په کاوه- ځلم- دروهوی مغږه او داسی نور ... همدارنګه په هغه وخت کښې ځینې کلمات مستعمل و، چه اوس نه دی لکه:
ګروه، وکوراوه، ګروهېدلی، اړه کړ، رغاده، دورځلوی، کروړ او داسی نور ...
د همدغه وخت له اشعارو څخه د بیت نیکه یو مناجاتی شعر هم د پښتانه شعرا په لمړی جز کښې ښودل شویدی چه سړی پکښې د خدای مینه، د قدرة جلال او جبروت د هغه وخت د شعر خوند او کیف مومی چه هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویه خدایه لویه خدایه   ستا په مینه په هر ځایه
غرو ولاړ دی د رناوی کښې   تولـه ژوی په زاری کښې
دلته دی د غرو لمنې   زمونږ کېږدی دی پکښی پلنی
دا وګړی ډېر کړی خدایه   لویه خدایه لویه خدایه
دلته لږ زمونږ اوربل دی   وور کورګی دی وور بر جل دی
مینه ستا کښې مونږ مېشته یو   بل د چا په ملـه تلـه نه یو
هسك او مرکه نغښته ستا ده   د مړو وده له تا ده
دا پالنه ستا ده خدایه   لویه خدایه لویه خدایه

له (۴۰۰ هـ) راپدی خوا پټه خزانه مونږ ته د خرښبون چه د سړبن ځوی دی او د شیخ اسماعیل چه د بیټ نیکه زوی دی دوه شعرونه رانښئ چه دغه دوه د تره زامن ئې د بېلتون او بېلېدو په وخت کښې یو بل ته وائی او داسی آهنګ لری لکه چه دوه مین او خواږه یاران یو له بله بېلېږی، یعنی سړی لکه د دوه مینو سوی ناری داسی ایسی او د آدم او درخانیِ د مینی یادونه کوی. شعرونه دا دي:

(۱) شیخ اسماعیل د خرښبون د تلو په نسبت وائی:

که یون دی یون دی مخکښې بېلتون دی   له کسې غره ثخه ځی خرښبون دی
که وروره وروره خرښبون وروره!   ته چه بېلتون کړی زما ویر ته ګوره
چه ځی مرغی له توری کرغی له   همزولی پاته ځی ثه برغی له
د خدای دپاره خرښبون یاره   چه هیرمو نکړی زمونږ کهول واړه
زړه می ریږی یار می بېلېږی   بېلتون ئی اور دی ځان پری سوزیږی

(۲) خرښبون د شیخ اسماعیل په جواب کښې وائي:

بېلتانه ناره می وسوه په کور باندی   نه پوهیږم چه به ثه وی پېښ په وړاندی
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو   دواړه سترګی می په وینو دی ژړاندې
اسماعیله ستا ناروِمی زړه سوری که   بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی که
نه هیرېږی که می بیا نه ستا یادی که   په چړو د ویربه پری سی د زړه میراندی
ځمه ځمه چه اوږد یون می دی ومخ ته   دیانه ثوری به واچوم وترخ ته
ستاسی یاد به می وی بس د زړه وسخ ته   که دا مځکه غرونه ټول سی لاندی باندې

ثوك چه دی دوه شعرو ته په اول نظر وګوری پوهیږی چه د خرښبون او شیخ اسماعیل لهجه د شیخ رضی او نصر له لهجې ثخه زښت ډېر فرق لری ځکه چه د دی دواړو وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ او تاسی خبرو ته ډېری نږدې دی او محاوره ئې د دې وخت محاورې ته بيخی قريبه ده مګر بيا هم د کلام سياق او روش ئې په پخوانيتوب شاهدی لی.
په همدغه وخت يعنی د (۴۲۵) په شاوخوا کښې د شيخ اسعد سوری يوه قصيده هم پته خزانه راښئ چه هم پکښې د پخوانيتوب آثار ښه ډېر ليدل کيږی او هم په دغه وخت کښې د پښتو د شاعرۍ ښه قوت ښئ او دا ورځنی معلومېږی چه دغه راز شعر ويل د ويونکی زيات اقتدار او يو عمومی استعداد او آمادګی غواړی- پدی قصيده کښې که څه هم ځينی کلمات لکه: فلك، بهار- ګل، خار- خونخوار- هزار- دار- انتقال- نيسان- نثار- سوګوار- ګهسارا او داسی نور ليدل کيږی چه په مخکښېنو اشعارو کښې په دغه رنګ کلمات نه ګورو او دلته د يوې نوې اغېزې او رنګ بدلولو په ډول په دغه شعر کښې ليدل کيږی مګر ډېر نور داسی کلمات او اصطلاحات و محاورات هم شته چه دا قصيده د پښتو د ادب يوه لوړه، غوره او پخوانۍ نمونه معرفی کوی.
قصيده دا ده:

د فلـك لـه چـارو څـه وکـړم کوکـار | ز مولـوی هـر ګـل چـه خانـدی پـه بهـار
هـر غټـول چـه پـه بېـديا غوړېـده وکـا | رېـژوی ئـې پـاڼی تانـدی تـار پـه تـار
ډېـر مخونـه د فلـك خپېـړه شـنه کـا | ډېـر سـرونه کـا تـر خـاورو لانـدی راز
د واکمـن لـه سره خـول پـری باسـی مړسـی | د بـی وزلـو وينـی تـوی کانـدی خونخـوار
چـه لـه برمـه ئـې زمـری رپـی رنګلـو کښـې | لــه اوکوبــه ئــې ډاری تيــر و جبــار
هـم ئـې غشـی سـګنی ډال د ژوبلـو رو | رســتمان ځنــی ځغــلا کانــدی پــه ډار
چـه ئـې مـلا وی نـه کړيـږی پـه غښـتليو | دا فلــك پروکاڅــه کــاری ګــذار
پـه يـوه ګردښـت ئـې پرېباسـی لـه برمـه | نـه ئـی غشـی د لينـدۍ وی نـه ئـی سـار
څـه تېـری څـه ظلـم کانـدی ای لکـه! | سـتا لـه لاسـه نـه دی هـيڅ ګـل بـی لـه خـار
پـه ويرژلـو لـورنګړی پـه زړه کراړيـه | پرنتلــو اوروی د غــم ناتــار
هـيڅ روغـی مـې پـه زړه نسته سـتا لـه ځـوره | بېلــوی پــه ژړا ژړمــين لــه يــار
لـه تېريـو دی اوښـی څـاڅی لـه اوريځيـو | چينــی ژاړی پــه ورت ورت ســتا لــه شـنار
نـه بـه لاس لـه ځـوره واخلـی نـه بـه لـوری | نـه بـه مـلا کـړی لـه بـی وزلـو لـه تـرار
نــه بــه زړه ســوزوی پــه هېچـا بانـدی | نــه بــه پريــوزې لــه ګردښــته لــه مـدار
نـه بـه وصـل کـړی مـين لـه بـل مينـه | نــه بــه و درملــې تپونــه د افګــار
سـتا لـه لاسـه دی پراتـه ژوبـل زګيـروی کـا | هـر پلـو تـه تپـی زړونـه پـه ځـار ځـار
کلـه غــوځی کانـدی مرانـدې د زړګيــو | کلــه تېــر باســی وګــړی هوښــيار
کلــه تکــی واچــوی پــه نــازوليو | کلـه خيـری کـړی ګرېـوان د نمنځنـی چـار
کلــه غورځــوی واکمــن لــه پلازونــو | کلــه کښــېنوی پــه خــاورو کښــې بــادار
زمـونږ پـر زړونـودی نـن يـا يـو غشـی وويشـت | ودی ژوبللــه پــر دی غشــی هــزار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر سوريو بانديږ وير پرېووت له پاسه	محمد واكمن چه ولاړی په بل دار
يو وار سو اسير پر لاس د ميرخمنو	انتقال ئی وكړ قبر له بل وار
په سماوئی ودان آهنگران و	په تېنكه وپر درست جهان او ښار
د محمود د ژوبلو رو په لاست كښېووت	چه غزنه ته ئی باتلی په تلوار
ننګياليو لره قيد مرېنه ده ځكه	ستائی والوتله هسك ته پردی لار
تر نړی ئی غوره خاوری هديره كا	د زمريو په ببريو كله وی خوار
په دی وير د غوروګړی تورنمری شول	په دی وير رڼا تياره سوله د ښار
ګوره ښاخی رڼی اوښي د دی غرونو	دا كړونګی ساندی لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرو نو په بيديا ده	نه د رزكو په مسادی كتهار
نه غتول بيا زرغونيږی په لاښونو	نه بامی بيا مسېده كا په كهسار
نه له غرجه بيا راځی كاروان د مشكو	نه را درومی غور ته بيا جوپی د شار
د پسرلی اوره تودی اوښی تويوينه	مرغلری به نيسان نكړی نثار
دا په څه چه محمد ولاړ له نړيه	په ويرنه ئی سوغور ټول سوګوار
نه ښكاريږی هغه سور د سور په لتو	نه ځليږی هغه لمر پر دي ديار
چه به نجليو په نڅا پكښي خندله	چه به پېغلو كا اتڼ قطار قطار
هغه غور په وير ناتار د واكمن كښنوست	هغه غور سو د جاندم غوندی سور آړ
لاس دی مات سه ای فلكه چه وی وكا	محمد غوندی زمری د مرېني ښكار
شين زرګی فلكه ولی لاولاړ ئی	ای د غور غرونو پر څه نشوی غبار
مځكی ولی په ربړد لونه پرپوزی	لاندي بانديږ سه چه ورك شي دا شعار
چه زمری غوندی واكمن ځی له جهانه	چه څوك نكړی په نړی باندی قرار
سخ په تا ای محمد د غور لمر وي	په نړی به نه وی ستا د عدل سار
ته پر ننګه وی ولاړ په ننګ كښي مرسوی	هم پر ننګه دی په ننګه كاځان جار
كه سوری دی په تګ وير كاندی ويرمن سول	هم به وياړی ستا په نوم ستا په تبار
په جنت كه دي وتون زمونږ واكمنه	هم په تا دی وی ډېر لور د غفار

دا قصيده شيخ اسعد سوری د امير محمد سوری د مرېني او بنديتوب په نسبت ويلی ده چه دغه نومړی پادشاه د سلطان محمود د تاخت و تاز په وخت په غور كښي بندی ونيول شو او هماغسی بندی غزنی ته را واستول شو خو په لاره كښي ئي بنديتوب په مرينه بدل شو.

پدي قصيده كښي هم ډېر پخوانی تصريفات او زړه صرف و نحوه زاړه لغات وينو چه له دی لاندينيو كلماتو څخه معلوميږی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رپی- ډاری- ژوبلور- زمولوی- ځغلا- لور- روغی- درملی- ودی ژوبلله- سماو- زرغا- رپېدل) او داسی نور ... چه اوس ئې د نن ورځی په محاوره کښې نه ګورو او نا اشنا ایسی.

ادبی تعبیرات او خواږه محاورات هم پکښې په ښه پیمانه ځای شویدی چه د فلك ظلم او سنګدلی، د دغه پادشاه شهامت او د ده په حال د هر چا او هر شی تاثیر او د زمان و مکان بل رازوالی سړی ته په بدیعو او عجیبو الفاظو کښې ښئ لکه وګړی تورنمری کېدل، د غرونو رتې او ښې خڅېدل د ګرونګی ساندی- د وریځو ژړا- د زرګیو مراندی غوځول- په نازولوټکی اچول- آسمان ته په زړه کراړویل- د زمرو رپې- په غشو باندی ډال سکېل- د رستمانو ځغلا- د واکمنو له سره خول پری ایستل- د زرکو په مسا کټهار- د پسرلی د اورو تودی اوښې تویول.

او بیا د دی ټولو په اخر کښې د شنه زرګی خاوند یعنی فلك ته دارنګه خطاب چه ولی ولاړیې؟ او د غور غرونو ته ویل چه ولی نه غبار کېږئ؟ او بیا ځمکی ته امر کول چه ولی په رېږدلو نه پرېوزی او ولی نه لاندی باندی کېږی چه دغه شعار ورك شی- دغه راز شاعرانه تعبیرات هماغه ادبی سحرونه دی چه وینا شعر کوی او په شعر کښې یو بل راز کیف و اثر پیدا کوی.

کوم ادبی قوت چه په دغه قصیده کښې وینو او ښه تعبیر هم تړینه نشو کولی بیا ئې د پښتو په یوه بل شعر کښې دوه سوه کاله وروسته یعنی تر (۶۰۰ هـ) وروسته د شیخ متی په یوه مناجات کښې ګورو چه د لوی خدای محبت، د جمال ننداره د عشق لیوالتیا او د حقیقت و عرفان رڼاوی پکښې په ډېر شاعرانه کیف معلومیږی او سړی ویلی شی چه دغه راز پوخ او ښکلی شعربه په ډېرو ژبو کښې په دغومره عمر او پخوانیتوب خدازده چه پیدا کړو.

شعر دا دی:

پـر لویـو غـرو هـم پـه دښـتو کښـې
پـه لـوی سـهار پـه نیمـو شـپو کښـې

پـه غـاړه ږغ او پـه شـپېلکو کښـې
یـا د ویـر ژلـو پـه شـپېلو کښـې

ټـول سـتا د یـاد نـاری سـوری دی
د سـتا د مینـی ننـداری دی

جنـډی زرغـون کـه پـه بیـدیا دی
د بـربڼ خواتـه پـه خنـدا دی

ترنـك چـه خـر دی پـه ژړا دی
دا ټـول اغبـز د مینـی سـتا دی

ټولـه ښـکلا دی سـتا لـه لاسـه
ای د پاسـوالو پاسـه پاسـه

کـه لمـر روښـانه مـخ ئـی سـپین دی
یـا د سـپوږمیه تنـدی وریـن دی

کـه غـر دی ښـکلی پـر تمـین دی
لکـه هنـداره مـخ د سـین دی

ستا د ښکلا دا پلوشه ده   دا ئی یو سپکه ننداره ده
دلته لوی غرونه زرغونېږي   د ژوند ورمی پکښې چلېږی
بورا وی شاوخوا کرېږی   سترګی لیدو ته ئی هیښېږی
لویه خاونده ټولو ته ئی   تل د نړی په ښکلېده ئی
خاونده ښکلی ستا جمال دی   ښکاره ئی لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړی کال دی   ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لور ونویوه رڼا ده   دلته چه جوړه تماشا ده
زړه می دا ستا د مینی کور دی   سوی د عشق په سوزند اور دی
رپ ئی وتا ته ستا پر لور دی   بی له دی هېڅ دی ورك ئې پلور دی
ستا د جمال په لیدو ښاد دی   که نه وی دغه نور برباد دی
په غرو کښې ستا د عشق شپېلکی دی   د دی نړی په عشق سمې دی
که غټ که ووړ که پنډېږی دی   ستا د جمال ځری هر شی دی
چه پر دنیا می سترګی پری سوی   ستا د جمال په ننداری سوی
نه هسك نه مځکه وه تورتم و   تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس نه ئی آدم و   ستا د جمال سو چه پرتم و
چه سو ښکاره ښکلی دنیا سوه   د پنځ پر لوری ئی رڼا سوه
زه چه څرګند پردی د نیا سوم   د ښکلی مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندی شیدا سوم   له خپلی ستی را جلا سوم
په ژړا ژارم چه بېلتون دی   یمه پردیسی بل می تون دی
وګړو ولی متی ژاړی   سوری ئی اوری غاړی غاړی
څه غواړی؟ څه وائی څه باړی؟   خپل تون او تورو کلی غواړی
چونی چه ببل شی نیمه خواسی   تل ئی د بڼ په لور ژړا سی

پدی شعر کښې شاعر د قدرت په ټولو مظاهرو کښې یوه خدائی مینه او جمال ګوری او په دنیا کښې یو داراز سیر کوی چه بی له شاعره ئی بل هېڅوك نشي کولی.

دلته شاعر په لویو غرو او دښتو کښې، د سهار په رڼا او د نیمی شپې په تیاره کښې، د ویرژلو په شپېلیو او د ګلونو په پاڼو کښې، د ځرو او سپینو دریابو په تماشا، د لمر او سپوږمی په سپین مخ، د غره په ښکلیتوب او عظمت کښې، د ژوند په ورمو او د بوراګانو په کرېدو کښې په شپو ورځو، ګلونو او پېریو کښې همدغه یو شی ګوری چه دی ورځنی د ښکلا په پلوشه، د مینی په ننداره او د قدرت په یوه کمکی مثال تعبیر کوی او بیا وائی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه زړه د عشق او مینې کور دی او په همدغه قیمتي متاع قیمت پیدا کوی، په همدغه ننداره ژوند او خوشحالی کوی او په هر ځای او هر شی کښې دغه تماشا ګوری.
د نړۍ سمی په عشق سره دی او دنیا ټوله د جمال په رڼا کښې پیدا شوه، ما چه دنیا ته کتلی د جمال په ننداره او د ښکلی مخ په تماشا یم، د همدغه جمال په تماشا شیدا او له خپلی ستړی جلا شوم ځکه لکه یو مسافر د بېلتون له لاسه ژاړم او لکه له ټولګۍ بیل چوڼی نیمه خوایم. د شیخ متی له دغه مناجات او ځینو نورو اشعارو څخه د (۴۲۰) په حدودو کښې ویل شویدی معلومېږی چه په دغه وخت کښې د پښتو شعر په ښه قوت کښې و، او ښه ښه شاعران ئې درلوده چه د اشعارو نمونې ئې متاسفانه ډېری لړی په لاس راغلی دی مګر له همدغو لږو نمونو نه هم معلومېږی چه د پښتو شعر په دغه وخت کښې څه رنګ او څه ښېګڼی لرلې؟ د شیخ متی مناجات خو مو ولید اوس د دغه وخت یو بل شعر چه د قطب الدین بختیار دی او د عشق و مینی سوی پکښې لیدل کېږی وګورئ! دا شاعر هم له (۴۰۰ هـ) څخه شل دیرش کاله وروسته مړ شویدی.
شعر دا دی:

ویـر مـی زړه سـوری سـوری کـړ ـــــــ راتـــــه وګـــــوره ملـــــــوکی!
پـــه بېلتـــون کښـــې دې وباســـم ـــــــ لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

د بېلتـــون اورونـــه بـــل دی ـــــــ هـــر ګـــړی مـــی زړګـــی ســـوزی
لیـــونی یمـــه د مینـــی ـــــــ ســـوزم زه لکـــه پېلـــوځی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

غـــوړولی دی او ر بـــل دی ـــــــ اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې شـــوم ـــــــ پـــه اور ســـوی مـــی ګوګـــل دی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګورئ پدې ساده او روان شعر کښې چه هيڅ راز تکلف نه ليدل کيږي څومره خوږوالی او سوی ليدل کيږي او په عين سادګی کښې څه سوزناك اثر دی. په ظاهر کښې ډيرې ساده خبرې دي مګر هر څوك پوهيږي چه يو مؤثر شعر او ښه نغمه ده، آهنګ او تعبيرات او خطاب ئې د پښتو اېسي او په رښتيا له يوه خوږمن زړګی نه راوتلی دی.

تر (۴۰۰ هـ) پوری چه مونږ د پښتو اشعارو ګورو شعر راته يوه روحانی نغمه او د زړه غګ معلوميږی چه له تکليف او تصنع څخه ئې لمن پاکه ده او نهايت ساده ښايست لری، مګر وروسته تر دی ورته دغه حال نه دی پاته شوی او ورو رو لکه د هوا مرغه زمکی ته راښکته شوی او خپله هغه لوړتيا ئی نه ده ساتلی، د مغلو د خړسيلاب له راتګ سره ئې خپل هر څه ورك کړې دی او کله کله د محض نظم په بڼه هم ښکاره شويدی، له دغه وخته را پدی خوا د پښتو شاعران او د پښتو شعر ډېر لږ او ډېر ضعيف معلوميږی تر څو چه د روښانيانو په دوره کښې بيا سر را جګوی او د خټکو له دورې نه ئی يو بل راز حيات شروع کيږی او له دغه وخته بيا پکښې ځينی تحولات څرګنديږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانیانو دوره

د پښتو او پښتونخوا خزان چه له شپږم قرنه را پدی خوا شروع کېږی او په اوم هـ قرن کښې د پښتو د ادبی کاروانو بلې لمبې له نظره غائبېږی د پښتو هر څه د مغلوله خړو سېلابونه ضرر مومی او پدې هیواد کښې بی د تورو لړو، زورورو سیلیو، راز راز طوفانو، او وېرووںکو هیبتناکو تیارو څخه نور څه نه لیدل کېږی یا په بل عبارت په مونږ باندی یوه د بدبختۍ توره شپه راځی چه څو قرنه عمر لری او لکه د هجر شپه بیخی سبا کېږی نه چه ناڅاپه د لسم قرن په ۳۲ کال یوه د امید رڼا پیدا کېږی او د عبدالله انصاری په کور کښې یو طفل دنیا ته راځی چه په دغه وخت کښې هېڅوك ورځنی نه دی خبر چه دا څوك دی او څه کوی؟ مګر وروسته ئې ټول پېژنی چه د پښتون په علمی، ادبی او سیاسی حیات کښې ډېره اغېزه او لوی تاثیر لری چه څوك ورته پیر روښان او څوك پیر تاریك وائی، په پیری کښې خوئې هېڅوك شك نلری مګر رڼا او تیاره ئې د بحث لاندی ده، او دا هم څه ګرانه خبره نه ده، هر سړی دوستانو ته یو راز او دښمنانو ته بل راز ایسی د څوارلسمی شپې سپوږمۍ که د یوه کاروان او قافلی دپاره رڼا لری دغلو دپاره په حقیقت کښې همدغه شپه تیاره ده دا بحث زمونږ په بحث او بیان کښې څه اصلی برخه نلری ځکه ورځنی په څنګ تېرېږو او وایو چه روښان هر څه چه و او هر څه ئې چه خلق بولی د پښتو په علمی او ادبی خدمت او د پښتو په عرفانی او ملی خدمت کښې ستره برخه لری او د ده په نمسیانو او پیروانو کښې لکه میرزا خان انصاری، دولت لوانړی دیوان لرونکی پاخه شاعران پېژنو چه د پښتو د شعر او شاعری ډېوه ئې بله کړی او زمونږ هغه مړه اورونه ئې بېرته تازه او روښانه کړیدی- مونږ دلته د همدغو دوو شاعرانو په شعر او شاعری خبری کوو او دغه شاعری د پښتو د شعر یوه نوې دوره بولو ځکه چه دغه شعر د رنګ او بنې په لحاظ له ماضی او مستقبل نه ځان بېلوی او بل راز ایسی.

د مخه مو وویل چه تر روښانیانو پخوا د پښتو شعر د مضمون او معنی په لحاظ دری عنصره درلوده چه په حماسی عشقی او دینی اشعارو ورځنی تعبیر کېږی. مګر هغه حماسیات د خېټکو د دوری له حماسیاتو څخه فرق او مخصوص رنګ لری ځکه چه د خېټکو د وخت حماسیات په ملی احساس بنا دی او هلته دینی رنګ غالب ښکاره کېږی- د روښانیانو په عصر او زمانه کښې د پښتو شعر وار د واره تصوفی بڼه پیدا کړه او سرحد ئې له فلسفی سره ډېر نزدی شو، کومه عام فهمی او ساده ګی چه د پښتو شعر لرله هغه په رموزی او پېچیده مضامینو بدله شوه او باریکو افکارو پکښې ځای ونیو- د دی دوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړی شاعران او امامان میرزا خان انصاری او وروسته تر ده دولت لواڼی بلل کیږی، دوی دواړه مخلص او ارزانی هم خپل ملګری نښئ او په شعر کښې ښه برخه ورکوی چه ټول د میا روښان شاګردان او پیروان بلل کیږی او د پښتو په شعر کښې ئې علمی کیف او تدقیقی شعور پیدا کړیدی. پدی دوره کښې که څه هم د موضوع په لحاظ شعر خپل مخ بلی خواته ګرزولی او خپله قبله ئې بدله کړیده مګر شاعرانه مزاج پکښې ښه روزل شوی او شاعریت یو علمی او عرفانی حیثیت موندلی دی، پدې وخت کښې د پښتو شعر د معنوی تحول په لحاظ له پخوانۍ دوری ښخی ځان بېلوی او نوی دوره حسابیږی، د دی دوری په اشعارو کښې سړی ته یو بل عالم او نوی دنیا ځلیږی چه هر څوک ورځنی تعبیر نشی کولی دلته عشق او جمال هم بل کیف او بل ډول پیدا کړیدی او دنیا ته هم له بلی خوا کتل شویدی، شاعر له محسوساتو هغه خوا نور څه ګوری او داسی خبری کوی چه هر څوک ئې معنی نشی کولی، په دغه وخت کښې نه پوهیږو چه د ما وراٴ المادی فلسفه د شعر محفل ته راغلی ده او که شاعر د خپل خیال په رڼا کښې فلسفی دنیا لیدلی ده چه د حسن او جمال اصلی مرکز ته اشارتونه کوی او د ګلزار په لیدو د بهار ثنا وائی.

د دې دورې لمړی پهلوان میرزا خان انصاری دی چه دلته ئې په شعر او شاعری باندی خبری کوو:

میرزا انصاری د یوولسمی پیړۍ شاعر چه په (۱۰۴۰ هـ) کښې وفات شویدی اصلی نوم ئې فتح خان دی او د خپلی استوګنی ځای خیبر ښئ دی د پیر روښان له ټینګو مریدانو او پیروانو څخه ګڼل کیږی او خپله ټوله رڼا د روښان د جلوې اثر بولی او وائي:

ای میرزا روښان په هر لوری جلوه کا

د تبـریـز افتـاب را وخوت له بنیره

یعنې میرزا هم د پښتنو مولانای روم دی چه د ده شمس تبریز هم پښتون دی او په میا روښان شهرت لری ځنګه چه رومی د خپل تبریزی پیر د برکت په رڼا کښې هر څه ګوري او ځان د هغه پیرو معرفی کوی دغه شان انصاری هم وائی:

د میرزا کلام روښان دی- پیرروښان له برکته

دا متصوف او عارف شاعر چه پخپلو عارفانه اشعارو کښې سړی ته عطار او رومی او سنائی یا دا راز نور د معنی شاعران یادوی د شعر په سکندری آئینه یا جهان نما جام کښې خلقو ته یو بل عالم ښئ او سړی له عرفانی اسرارو سره اشنا کوی د همدی لامله د ده یو رموزی رنګ او آهنګ لری چه هر څوک پری پوره نشی پوهیدلی- دی په حقیقت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عرفانی افکارو او نظریاتو په لحاظ عیناً (روښان) دی چه وروسته شاعر شوی دی او یوازی ظاهری بڼه بدله کړیده لکه چه پخپله وائی:

د میرزا په خوله وئېږم
یو روښان بی رنګه زه یم

میرزا که څه هم د دې ښکاره عالم زیبائی او ښایست پوره لیدلی دی مګر معنوی جمال ته ئی هم په ځیر ځیر کتلی او هغه عالم ورته لا ښایسته ښکاره شویدی همدغه سبب دی چه عرفانی او علمی جمال ته ئی ځان رسولی او په دغه روښانه ډیوه ئې نور هر څه بدل کړیدی لکه چه له دې لاندې بیتو څخه ئې دا حقیقت ښه څرګندېږی:

زه دې تل وینم زما ساقی دلسوزه — چه د شپې دې رڼا زیاته ده له روزه
د صورت عالم که هر څو ښایسته وی — د معنی زیبائی زیاته ده هنوزه
عارفان دې پخپل علم ښایسته کړه — او د دم نته د هر زنده په پوزه
ته به بار د امانت زغملای نشی — د صلاح په لار څره ځه نو آموزه
لوی کامل د دواړو کونو پهلوان دی — په مدد ئی قافله تر ځایه بوزه
که صراط پرکم دلیلو توره شپه ده — د مرشد نغو ته ډیوه ګڼه افروزه
ښه پتنګ چه ډیوه ولیده روښانه — په لیدو ئې پټه مینه کړه عیانه
بینائی په روښنائی باندی شیدا شوه — د خپل ځان خبرئی بیا موندہ له ځانه
په سوومرګ ئې د وصال دپاره وغوښت — په ژوندون شوه جدائی پر باندی ګرانه
په خاطر ئی تل تر تله نوبهار شه — د ګلزارانو ئی نشته له خزانه
هر زمان ئی د معنی په سترګو ګوری — په هر څه کښې هر نشان دی بی نشانه

میرزا د هست و نیست، وجود او عدم په ژوره معنی کښې هم غوټې وهلی او ډېر عمیق پکښې ننوتلی دی چه د همدغی ژوری کتنی په اثر کښې د وحدة الوجود په فلسفه قایل شوی او د تناسخ رنګ هم د ده په افکارو کښې ځای ځای څرګندېږی د نمونې په ډول د ده د دیوان دا لاندې بیتونه وګورئ!

(۱)

زه به څه وایم چه څه یم — نیست و هست واړه په ده یم
هر چه نیست شی له هستیۍ نه — د هستیۍ معنی ئی زه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وصــــال پــــه هــــوا ځمــه | د دې لامکــــان مرغــــه یــــم
ګــــه ذره د لمــــر پــــه مخکښــــې | ګهــــی غوټــــه پــــر اوبــــه یــــم
یــو څلــور عنصــر مــې واغوســت | د آســــمان پــــر مــــخ اوده یــــم
لــــه وحدتــــه پــــه کثــرت شــوم | هغــــه نشــــته چــــه زه نــــه یــــم
زه شــــنوا پــــه کــــل غوږونــــو | دانــــائی د هــــر یــــوه یــــم
توانــائی مــې پــه هــر چــا کښــې | بینــــائی د هــــر لیمــــه یــــم
ارادت مــــــې دی لــــــه واړه | بیــا راضــی پــه دا خپــل کــړه یــم
لــــه بــــدانو مــــی بــــدی ده | لــــه نیکــــانو ســــره ښــــه یــــم
د نیکبخــــت پــــه برخــــه شــــهد | د کمبخــــت پــــه ځــــان لشــــه یــــم
لــه هــر چــا یــم پــه هــر څــه کښــې | خــــزان نلــــرم تــــازه یــــم
د میــــرزا پــــه خولــــه وئیــــږم | یــــو روښــــان بــــی مثلــــه زه یــــم

(۲)

دا کــلام د حقیقــت پــه ژبــه وایــم | لکه ذات په هـر صـفات کښـې خیسرسـتایم
زه کښــــې د نباتــــاتو واړه ســــاتم | هــم ژغــروی د زنــده ســرو واړه یــم
یکــه تنهــا لکــه الــف یــم بــی نقطــه | پــه یــوه وجــود محــیط پــه کــل اشــیایم
پــه یقــین یقــین نــزدی پــه ګمــان لــری | پــه دیــدن لــه دواړو کونــو مــاورایم
د نیکــانو ســره ښــه بــدیم لــه بــدو | و هــر چاوتــه د خپــل عمــل ســزا یــم
و عــارف تــه څــره مخ یــم پــه هــر لــوری | د دوبین پر مخ ګمان زه ئـی تـر شـایم
زمــا ذات پــه دواړو کونــو نــه ځــائیږی | پــه قفــس کښــې وئیــدلی د میــرزا یــم

د دې دوه شعرونو اشاراتو او ترکیبونو نو څخه به دا معلومه شوی وی چه د میرزا په اشعارو کښې د تصوف، عرفان او فلسفی ډیرې رڼا وې ګډی شویدی او راز راز جلوې پکښې لیدل کیږی دا د میرزا ډیر عرفانی او شاعرانه اقتدار دی چه دغه راز لوړ او پیچلی مضمونو نه په دغه ډول په شعر کښې ادا کولی شی او سره له دې ټولو اشکالاتو چه د مضمون او مفهوم له کبله د ده په مخکښې شته شاعرانه آهنګ هم نه پریږدی او خپل کلام ته وچ فلسفی رنګ نه ورکوی- که تاسی د میرزا اشعارو ته ښه ځیر شی ډیر ځله داسی شعرونه پیښیږی چه سړی په معنی ښه نه پوهیږی مګر په خوندئې پوهیږی- د ده اشعار هم لکه د موسیقی نغمې یا لکه د بلبلو سوې سندرې سړی ته راز راز تخیلات او خوندور خاطرات پیدا کوی مګر په کلماتو او الفاظو ئی هر څوک نشی پوهیدلی د نمونی دپاره ئې دا څو نور شعرونه هم ولولئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

چه د یار په نامه مینه دم په دم کړم — دغه یاد به ئي د خوږ خاطر مرهم کړم
د جهان و هوسونو ته مي شا شوه — مشغولا په هر زمان د یار په غم کړم
په سپین مخ به سپینی اوښی زغلومه — پر دا یخ به د حباب صورت رقم کړم
دا حباب چه د دریاب په مینځ کښي مات شو — رنګ و نوم ئی له دریابه سره سم کړم
عام و خاص په هسي حال را خبر نه دی — چه په کومه تخته کښل په کوم رقم کړم
د کثرت په عددونو قطرات دی — چه فاني خوی ئي فاني شي نوم ئی یم کړم
په یکتا نظر به واړه عالم وینی — کل اشیا به ورته جام لکه د جم کړم
په وروستی ورځی د قام پوښتنه نشته — اخرین به تر قدیمه مقدم کړم

(۲)

که یو ځل د زړه له حاله ووېږم — په رښتیا به په عالم کښي نه ځائیږم
حقیقی ژوندون زما د یار لیده دی — یو زمان ئی بی دیدنه نه پائیږم
د زړه حال مي خپل اشنا وته څرګند دی — او په خلق ملامت یم نه قلبیږم
اشنائی عجب بهار په مخه راغله — جدائی لکه خزان ځنی ترهېږم
دي لاله د زړګی داغ پر پاڼو راوړ — زه اوریځ د نوبهار باندی وریږم

(۳)

زه څرګند د محبت په نښه بنیادیم — له نیستیه هم په دا هستی ابادیم
په ازل مي د اقرار په ژبه و وي — تر ابده وفادار پخپل میعاد یم
امانت چه اسمان زمکی ورلی نشو — اوس ئي زه په دا عاجز صورت عماد یم
په اختیار مي هسی ظلم په ځان وکړ — له دي قصده د جهول په نامه یادیم
که د جهل بار مي لری شی له سره — پی ګمانه د صفی ادم اولاد یم
په اختیار مي له کل نهی لاس وکښلی — بی اختیار دواړو امرو انقیاد یم
په ظاهر صورت دیار له یاری ګوښي — په باطن له یاره یو په اعتقاد یم
کل عالم مي په نظر کښي واړه وینم — او هر چېری د اشنا په دیدن ښاد یم

(۴)

د بلبل چه اشنائی شوه له سمنه — د دی ګل په مینه راغی تر چمنه
دا تمام صورت د زړه په رضا دروم‌ی — او د زړه سفر د سترګو له روزنه
که هر څو په حجابونو کښي دی نغښتی — د دیدن په مینه واوت له بدنه
اختیارئي د پتنګ تر فهمه ښه شه — چه پر بله لښه پریووت له چلنه
دا شتا محبت زور وربانده‌ي وکړ — دغه اور پری ښایسته شو تر ګلشنه
په باور کښي له جمله اختیاروات — له مرده وسره پروت دی بی کفنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه صورت ئی د یوسف بوی ئی د منبکو
او د عشق لوګی ئی ځی له پیرهنه

(۵)

زه چه ډېره ډېره مینه په ګلزار کړم
په هر څه کښې ننداره د دی خپل یار کړم

که طالب په اندیښنو کښې تفکر دی
زه به ئی د محبت په غږ بیدار کړم

یو زمان به فراغت وربانـدی نه وی
که زه ځان پخپل دستور ورته سینګار کړم

په هر لور به لاعلاج را پسی ګرزی
چه د خوږ زړګوتی مینه ئی مهار کړم

که مجاز د حقیقت له مخه واخلم
دا اورپښتی به تر بله ډیوه ځار کړم

(۶)

څوک ئی څه پېژنی کوم دی
ذات ئې ذات او نوم ئی نوم دی

د مېوی دی هم له لونه
پوخ ئی پوخ دی اوم ئې اوم دی

له ذری دی هم له لمره
بیا له ورمی له نجوم دی

له سردی څخه خزان شو
له ګرمی څخه سموم دی

په نیستی کښې ئی هستی ده
په هستی کښې ئې معدوم دی

مدرس پری نه پوهیږی
دا د سپین علم رقوم دی

په جاهلو کښې اجهل شو
چه له دی علم محروم دی

چه پخپله فضولی که
زړه ئی تور شو رنګ ئې شوم دی

امانت ئی پر ځان واخست
دی جاهل په ځان ظلوم دی

د خپل ځان تر سیوری کښیناست
د ګمان په ساړه موم دی

چه له پټه شرک خلاص شی
ګناه نلری معصوم دی

عام و خاص ئی خادمان دی
دی د کل عالم مخدوم دی

روښنائی د کل عالم شو
په هر څه کښې دی مکتوم دی

حیاتی دی د حیات
دانائی د هر معلوم دی

اراده ئی ده له واړو
دی حاکم د هر محکوم دی

ګویائی له ګویاو،
شنوائی د هر مفهوم دی

چه د تن له خوی و مری
دی په خاص رحم مرحوم دی

رنګ په رنګ لښکر ئی جوړ کړ
اوس و خاوری تی هجوم دی

چه د فقر په اورو سو
دغه سوخت په مرز بوم دی

تی باقی صفت وګوره
پر فانی باندی مقسوم دی

د (مرزا) جامه ئی رنګ کړه
یو عجب بی مثله خوم دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رښتيا چه د ميرزا جامه په يوه عجيب خم کښې رنګ شوېده او څه چه دی وائی مدرس ورباندې نشي پوهېدلی ځکه چه دی د سپين علم له رقومه غرېږی او نور له دغه علمه محروم دی، په عامو او خاصو کښې هېڅوك نه پوهېږی چه دی په کومه تخته کښل او په کوم رقم ليك کوی، خلقت ته په يوه عجيب نظر ګوری او وجود د ګمان په ساړه موم بولی، له ژوندو څخه په بی کفنه مړو او بی اختياری تعبير کوی، او وائی چه عالم د مينی په جاذبه بی اختياره يوه سره اورته ځان غورځوی او د ځان ژغورلو هيڅ واك نلری.

وروسته له ميرزا انصاری څخه (دولت نوحانی) هم په شعر او شاعری کښې په ده پسی وری ټول کړی او د ده شاګردی ئی کړيده لکه چه پخپله وائي:

ميرزا ګنج راته خپل کوروشودغنی شوم	بيهوده منت به ولې د بل چا کړم
محقق وحدتی کان د تصوف و	په رموز ئې په همه علم دانا کړم

دولت د پلار له خوا حسن خيل لوانی دی او مور ئې ورډکه وه، د خپل پلار نوم دادا وښئ او ځان هم له ظاهری علمه نا اشنا او د الهامی شعر خاوند معرفی کوی لکه چه پدی دوه بيتو کښې وائي:

چه الهام رابانـدی وشو ګوينده شوم	يو بيت هم جوړاوه نشو بی الهام ما
ظاهری علم می هيڅ ډېر نه دی کړی	د معنی په قوت ووايه کلام ما

دولت لکه چه پخپله اظهار کوی او له اشعارو نه ئی هم څرګنديږی د افکارو او معنی په لحاظ د ميرزا خان انصاری يو غښتلی او پياوړی شاګرد او پيرو دی چه د پير روښان د مريدی دعوه هم کوی مګر شعر ئې د افادې او عام فهمی له کبله لکه د ميرزا شعر هومره ګران او پيچلی نه دی او د شاعری خواته هم زيات را لنډ شويدی خو سره له دی ميرزا، ارزانی، مخلص خپل مساوی يا له ځانه پورته ګڼی او نور شاعرانو ته پخپل وخت کښې په کمه سترګه ګوری لکه چه پدی بيت کښې وائي:

بی ميرزا بی ارزانی بی مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستايو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولت هم لکه میرزا خان انصاری د شعر یو پوره دیوان لری مګر د ده په دیوان کښې د لفظی او معنوی تقسیماتو په لحاظ هر راز شعرونه وینو او هر څه پکښې پیدا کولی شو- دولت وروسته د میرزا تر وفاته (۱۸) کاله خو په یقینی ډول ژوندی دی مګر وروسته تر دې نور نه معلومېږی چه څومره موده په ژوندی و، او په څه وخت کښې وفات شویدی مګر دا معلومه ده چه دی تر (۱۰۵۸) پوری د خپل یوه شعر په استناد یقیناً ژوندی و، او تر ده د مخه میرزا خان انصاری په (۱۰۴۰) کښې وفات شوی، او د دوی دواړو پیر او مرشد میا روښان په (۹۹۴) کښې له دنیا نه تللی دی، د دی تاریخونو له قراره معلومېږی چه دولت به د میرزا په واسطه ځانته د میا روښان مرید وائی ځکه چه دغومره عمر چه دولت پکښې د میا روښان په وخت کښې د مرید توب وړ وبلل شی او بیا تر (۱۰۵۸) پوری ژوندی پاته شی له عادی عمرونو څخه لږ څه متجاوز معلومېږی:

دولت پخپله شاعرۍ کښې څومره چه له تصوف او فلسفیانه افکارو څخه متاثر معلومېږی هماغومره له عشق او مینی څخه هم متاثر دی او غزلی آهنګ ئې په اشعارو کښې زیات څرګند دی او لهجه ئې هم لکه دمیرزا لهجه دومره مبهمه او مجمله نه ده، د مثال په ډول ئې دا څو شعرونه وګورئ!

لمړۍ نمونه

هر زمان چه اشنا نه وینم بیمار شم	په جهان کښې بینوا زار و نزار شم
د پرېشان خاطر ارام مراد مې یار دی	که بی یاره بل هوس لرم زه خوار شم
ګهی مست په میخانه کښې افتاده یم	ګه صوفی په نماز ودرم هوښیار شم
د اشنا د درګاه خاوری به پری نږدم	د تهمت په سنګ که زرځله سنګسار شم
چه نظر مې د دلبر په جمال وشی	هغه دم له خپل وجوده په فرار شم
د وحدة په مقام ځان یواز وینم	چه نظر مې په کثرت وشی بسیار شم
لون لون بازی کړم له خپله مخه	ځنی ځای ګل لطیف چیری تیز خار شم

دوهمه نمونه

د هر چا مینه وطن دی	حب وېشلی تن په تن دی
چه د عشق په تیغ شهید شی	خونبهائې پاك دیدن دی
د عاشق په دا عالم کښې	لوی هنر د سردادن دی
چه یار مخ ورځنی پټ کا	هغه دم ئې ځنکندن دی
دلبری کوی شرینه	تهمت ولی په کوهکن دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسیده هغه ته وائی   چه ئی پېژندلی من وی
د توحید خورشید نه وینی   خود بین شب و روز لیچن دی
هر مؤمن یو تن یاد شوی   په خطا که په ختن دی

دریمه نمونه

په اخلاص طلبکاریو یو د جلیل دی   چه فرزند قربان په دالار کړ خلیل دی
ژر اسان به ومقام ته ورسېږی   چه ئی بار د ګناه سپك طاعت ثقیل دی
بی هادی پدی خونخواره لاره مه ځه   رهنمای د دی رښتینی لار دلیل دی
معرفت لره ئی هر سړی پیدا کړه   د دنیا طالب شو ډېر د حق قلیل دی
د کلام په معنی هر څوك نه پوهېږی   د زبان لوستن اسان ګران ئی تاویل دی
لوی لښکر ئي د نمرود د جش مات کړ   د مولاسپاهی هلك بق ابا بیل دی
هر عاشق چه دلبر مخ ورته ښکاره کا   که له سر او ماله تېر نشی بخیل دی

څلورمه نمونه

په ظاهر باطن چه ګوری سبحان یو دی   صورتونه ډېر لیده شی جانان یو دی
د کثرت په حسابو نو غلط مشه   مومنان هر څو انبوه دی ایمان یو دی
په صدف کښې درخالص په مار کښې زهر   بارنده په هر ځای ابرنیسان یو دی
رنګ رنګ ګل ځنی پیدا شی په پټی کښې   چه ګیاه پری زرغونېږی باران یو دی
که لښکر حشم ئي ډېر لیده شی څه شو   چه په حکم ئي عمل شی سلطان یو دی
د معشوق عاشق جامه واغوندی راشی   عشق باقی شاهد مشهود بی ګمان یو دی
پری مؤمن کافر ماهی چندخه زیست کا   پاك دریاب بیحده لوی بی پایان یو دی
د مجاز په څو څادرو ئي مخ پټ که   د دولت د زړه انیس پټ عیان یو دی

پنځمه نمونه

زه اول چه له وحدته په کثرت شوم   د ناسوت عالم مي وکوة په حیرة شوم
هېڅ له ځانه خبر نه وم چه زه څه یم   د کثرة په ډېر رنګو کښې غلت شوم
لاس اوپښې مي غورځول په تاریکی کښی   په غفلت له خپل وجوده په غیرة شوم
بی بدنه مي بازی کړه په ډېر کاله   پاك مولا اراده وکړه په صورت شوم
ناګاه نمر د معرفت را باندی وخوت   سر تر پایه سره یو ښکلی وحدت شوم

پادشاهی مي د دنیا په نظر هېڅ ده
مستغنی د درویشانو په صحبت شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې څو نمونو به معلوم شوی وی چه دولت څنګه شاعر و او د شعر په شپیلۍ کښې ئې څه ویل؟ د ده په عارفانه سندرو کښې هماغه د میرزا عارفانه حیرت، صوفیانه وحدت، یو بل ډول مینه او بل راز عشق اورو، مګر د میخانې مستی، د تهمت په کاڼو سنګسارېدل، د شیرینی دلبری هم یادوی او لږ څه د صورت ښایست ته مایل او قریب معلومېږی لکه چه د دی لاندینی شعر له اشارت او اقتضا څخه ئې هم څه نه څه دغه مطلب څرګندېږی:

شعر دا دی:

څـــه نیکبخـــت هغـــه آدم دی | چـــه تـــا ســـره همـــدم دی
هـــر چـــه تـــه ئـــی همنشـــین ئـــی | بـــی تـــا نـــور چـــه غـــواړی ګـــرم دی
د بـــاغ ســـروه دی خجـــل کـــړه | لـــه الـــف دی قامـــت ســـم دی
دواړه کونـــه پکښـــې وینـــم | مـــخ دی عـــین جـــام جـــم دی
چـــه دی نـــه وینـــم کـــه عیـــدوی | هغـــه ورځ زمـــا مـــاتم دی
ښـــه دیـــدن دی رښـــتیا وایـــم | د زخمـــی زړونـــو ملهـــم دی
چـــه مـــی زړه لـــه غمـــه خـــلاص دی | هغـــه هســـی ســـاعت کـــم دی
جانبـــازان پکښـــې ګـــډېږی | عشـــق خـــونریز بـــې حـــده یـــم دی
نـــور عـــالم پـــه ښـــادی ویـــاړی | د فقیـــر بخـــره تـــل غـــم دی
پـــه باطـــل بـــد نظـــر نـــه کـــا | چـــه د حـــق پـــه لـــوری خـــم دی
پـــه هـــر څـــه چـــه څـــوك مـــین وی | هـــم هغـــه د ده صـــنم دی

په هر صورت د دغه یوولسم قرن په شعراو د میرزا یا دولت په شاعری کښې سره له هغو روښانه افکارو او عرفانی تجلیاتو د جمال او عشق ستاینه او اغیزه هم وینو او پوهېږو چه دوی که هر څه وائی بیا هم شعر وائی او عشق د جمال ستائی، دوی هم بینائی په زیبائی باندی شیدا بولی او د لاله د زړګی په دا غونو باندی لکه د پسرلی وریځی اوښکی تویوی، که څه هم په نظر کښې ئې ټول عالم پروت دی او هر څه وینی مګر ښادی ئې د اشنا په دیدن ده او په هر څه کښې د خپل یار ننداره کوی د همدی لامله په ګلزار هم ډېره مینه کوی او د سترګو له روزنه د زړه شفر بولی، د یار دیدن خپل حقیقی ژوندون ګڼی او بی دیداره یو زمان هم نه پائېږی- کله چه د جمال په ننداره شی له خپل وجوده هم فرار کوی، مینه لکه وطن داسی بولی او محبت د انسان یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي قسمت شميرى، عشق باقي ګڼي او شاهد و مشهود هم يو بولي، د خپلې محبوبې مخ ته جام جم وائي او دواړه كونه پكښې ګورى دا خبرى كه هره معنى ولرى او د دوى په نظر كښې هر څه چه وى بيا هم د ښكليتوب او عشق له محيط نه اوزى او هماغه شى معلوميږى چه ټول شاعران ئې د شعر روح او جوهر يا هيولى بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختټکو دوره

خوشحال ختټك چه هم پخپله د پښتو یو لوی شاعر او د پښتنو لوی سړی یادېږی او هم د پښتو د ډېرو شاعرانو پلار او نیکه دی د پښتو د شعر د یوی نوی دوری شروع کوونکی هم دی چه د پښتو په شعر کښې ئی ښکاره تاثیر کړی او د پښتو د شاعرۍ هنګامه ئې زیاته توده کړی او ډېر شاګردان او پیروان ئې هم پیدا کړېدی – کوم شاعران چه د ده خپل زامن او نمسی دی پنځلس یا شپاړس تنو ته رسېږی چه په زامنو کښې ئی لکه عبدالقادر خان، اشرف خان، صدر خان او په نمسیانو کښې ئې لکه علیخان او کاظم خان شیدا د دیوان خاوندان او غوره شاعران تېر شویدی.

د پښتو د شعر افتتاح چه د روښان پیروانو په یوه خاص عرفانی ډول کړی وه خوشحال پکښې د کم و کیف په لحاظ بسط و انبساط پیدا کړ، هغه غوټۍ چه په هغه وخت کښې ئې خپلې پاڼی نه وی پرانیستی پدی وخت کښې وغوړېدې او د پښتو د بڼ خاموشی ئې د بلبلو په چغهار ماته کړه د ژوندانه نغمې له هری خوا پورته شوې، څه چه د شعر دپاره لازم او ضرورو، هغه ټول پیدا شوه او هر راز غزلونه وویل شوه، د مینی او عشق سندرې په ډېری بی پروائی میدان ته را ووتلې او د پښتنو ځلمو په اتڼ کښې د شعر اواز سره د تورو برېښنا هم وبرېښېده، د ننګ او غیرت خبری په شعر کښې را ووتلی او بی ننګو ته هم ډېری تانی ورکړی شوی.

د پښتو په شعر کښې د پښتو نولی روح له همدغه وخت حلول وکړ او په ډېر قوت پکښې حماسی رنګ ښکاره شو. چه د ملکیار له حماسی سندرو څخه فرق لری او په ملی احساساتو مبنی معلومېږی.

دا دوره د یوولسم قرن له نیمائی نه شروع کېږی او په دغه وخت کښې د ختټکوادبی کاروان د خوشحال په مشرتوب او سالارۍ د خیبر او تیرا له غرونه هغه خوا را پیدا کېږی چه له مغلو او مغلوالی سره په شعر او توره دښمنی کوی او د پښتنو احساسات د پردو په مقابل کښې را وېښوی یا په بل عبارت هغه کارونه چه فردوسی یوازی په شعر کښې کړېدی دی ئی په شعر او توره کوی.

دې ستر قاید او د پښتنو ملی مشر ته یوازې شاعر نشو ویلی ځکه چه د تاریخ په افق کښې ئې د اسمانی هلال غوندې سپینه توره هم ځلېږی – یوازی توریالی او ننګیالی هم ورته نه ویل کېږی ځکه چه خواږه او خوندور اشعار هم لری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو! خوشحال د پښتنو هغه بلبل دی چه په دا ئودی نغمو کښې ئې مسيحائی اثر پروت دی او د بلبلو په ژبه خپل کام ته د پښتونولۍ او ننګ و غيرت سندری وائي.
خوشحال يوازې په پښتنو کښې نه بلکه په دنيا کښې هم ښائی داسی نظير ډېر کم ولری چه خوك ئې په توره او قلم کښې ښه قضاوت ونکړی شی چه کوم صفت پکښې غالب دی او په کومه خواکښې ډېر غښتلی او پهلوان بلل کېږی.
مونږ ده ته انصافاً ويلی شو:

برق د سپينې تورې د ادب ښکلی رڼا سره
تا يوه فانوس کښې جمع کړی په رښتيا سره

پخپله دغه نومورې توريالی شاعر هم خپل ځان همدغسی معرفی کوی او وائي:

زه هغه سړی يم چه قلم واخلم په لاس — ناظر مې عطار دوی چه به څه کښې په قرطاس
نايب دی د تقدير زما تدبير په مصلحت کښې — صايب دی زما فکر د هر امر په اساس
د تورو په ميدان کښې چه سودا وی د سرونو — هغه زمان مې ګوره تل به سوروی زما اس

دا د توری او ادب پهلوان يا په بل عبارت د قول او عمل خاوند چه د جنګ او جګړو په ميدان کښې مهيبه ښه لری، د ښکليتوب و جمال د ننداري په وخت کښې د پتنګ بيتابی او د بلبل ناقراری لری – کله لکه يو ننګيالی پښتون د جنګ او جګړو په ذکر کښې وائي:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانی خوشحال خټك يم

په بل ځای کښې د عشق او مينی له اثر لاندې راځی او پدې ډول له نام و ننګه خپله بی پروائی ښکاره کوی:

د ناموس خبرې مه کوه خوشحال ته
عاشقان له نام و ننګه بی پروا دی

هو! د خوشحال زړه لکه يو ګلاب له ډېری نازکۍ سره تېره اغزی هم لری او په ښنو پاڼو کښې سور او رنګين معلومېږی همدغه سبب دی چه په يوه مصرع کښې خپله توره تېره کوی او په بله کښې ولول زلفې پدې ډول يادوی:

توره چه تېرېږی خو ګذار لره کنه
زلفې چه ولول شی خو خپل يار لره کنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال د پښتو او د پښتنو هغه شاعر دی چه وروسته تر یوه ادبی خزانه چه د پښتو د شعر د ضعف او مړاوی توب دوره ورته ویلی شو، دی لمړی سړی دی چه د شعر هنګامه ئې توده کړی او د یوه ادبی مجدد حیثیت ئی موندلی دی لکه چه دا مطلب دی پخپله هم پدې لاندې بیتو کښې بیانوی او د ځان په ښودنه کښې وایي:

چه د شعر شاعر یه مذکور وشو   څه خو غوږ باسه زما په حسب حال
قصیدې لرم غراله هره بابه   په حکمت په نصیحت کښې مالا مال
په تعریف د دلبرانو غزلونه   په صفت د سترګو وروځو زلفو خال
طبیعت می عطائی نه د تحصیل دی   که خبریم د املا په استعمال
په فارسی ژبه که نور تر ما بهتر دی   په پښتو ژبه می مه غواړه مثال
بندو بست د پښتو شعر ما پیدا کړ   ګڼه شعر د پښتو و، غیر سیال
نه ئی وزن نه تقطیع نه ئی عروض و   دوه مصری ئې د خفیف بحر دوه طال
د غزل نه ئې مقطع نه ئې مطلع وه   نه صفت نه ئې تشبیه نه ئې مثال
مګر زه ئی چه ګویا په شاعری کړم   پښتانه ئې پوهول ایزد تعال
په دا بند و بست به نور تر ما بهتر شی   پس له ما چه کا د شعر قیل و قال
ګلستان زما د نظم شګفته شو   پری وهی شیدا بلبله پر و بال
ګلدستی ئې لور په لور په ملك خپری شوې   تر کابله تر کشمیره تر بنګال
هر مضمون ته چه د زړه توجه وکړم   طبیعت ئې راکوی په استعجال
درست دیوان مې لکه باغ د علم ګنج دی   پکښې هر رنګه ګلونه هر نهال
د دیوان که می بیت بیت سره حساب کړی   تر خلویښت زره په تېر شی په سرکال
په غزل په رباعی مې زړه مین دی   چه مداح یم د دلبرو د جمال
په محشر به مینه ورمه د سنګدلو   که پیدا درنېږی تله د اعمال
زه مداح د هېچا نه یم بې د ښکلو   د بل چا په صفت نلرم یو قال
په ابا او په اجداد خان و سردار یم   کارنامې لرم د جنګ او د جدال
پلار نیکه مې شهیدان دی ګورته تللی   ښتا ښت می هنر دا دی آل په آل
که د جنګ د پرهارونو درته وایم   چه له درده مې په تن و لکه خال
یو پرهار به می لاروغ په وجود نه و   بل پرهار به می په تن شو یا په ډال
چه قضا د سړی نه وی سړی نه مری   که ئی درست وجود په غشو شی غربال
دا همه زما د توری صدقه ده   پښتانه چه پرګنی خوری سیورغال

خدایه هومره مهلت ورکړه په دنیاکښې
چه کاره کارونه سم کاندې (خوشحال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو څنګه چه خوشحال خان پخپله وائی د پښتو د عروضی شعر په لاره کښې ده ډېر کار کړی او پخپل وخت کښې ئې د پښتو په شعر کښې ساری نه درلود، مګر د پښتو د شعر آینده ورته ښه ښکارېده او له ځانه بهترو شاعرانو ته منتظرو، بی له ښکلوئې د بل چا مداحی نه کوله او د سنګدلو معشوقو مینه ئې محشر ته هم د خپلی تلی د درنښت دپاره ورېده – په دیوان کښې ئې هر راز ګلونه او نهالونه شته او د شعر ګلدستی ئې تر کابل او کشمیره رسېدلی دی. د نظم ګلستان ئې هماغه وخت غوړېدلی و او شیدا بلبلی پرې تېرېدلی – طبعت ئې د مضامینو په ورکړه کښې په ډېره بیړه ورسره مرسته کوله او د دیوان بیتونه ئې تر څلوېښت زرو زیات و، مګر د جنګ پرهارونه ئې هم په تن لړنه و، او ښت تر ښته ئې دغه د سربازی هنر درلود – نو هر کله چه خوشحال سره له شعره د توري او ننګ و غیرت خاوند هم و، او سر و کارئی له جنګ او جګړو سره و، طبعاً د ده په شعر کښې هم د ننګ و غیرت خبرې خورا ډېرې دی او د پښتنو د احساساتو تحریك یکښې زښت ډېر لیدل کېږی بلکه همدغه شی د ده د شاعری اصلی او اساسی برخه ګڼل کېږی.

که مونږ د ده ټول هغه اشعار را ټول کړو چه د پښتنوالی او ننګ و غیرت تبلیغ یکښې دی یا د ده فخر او حماسه بلل کېږی نو یو لوی کتاب ورځنی جوړېږی او پدې فصل کښې نشی ځائېدلی، ځکه په یوڅو مثالو او نمونو اکتفا کوو.

یو ځای پخپله یوه قصیده کښې خوشحال خان د خپل ځان او خپلو ملګرو توره او توریالیتوب پدې ډول بیانوی:

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه | لکه باز منګولی سرې کا پخپل ښکار
سپینی تورې ئی ګلګونې کړی په وینو | په اهار کښې شګفته شو لاله زار
د خیبر دره ئې سره کړله په وینو | په کړپه ئی هم روان کړ دندوکار
ترکړ په تر باجوړه سمې غرونه | په لرزه په زلزله شوه په بار بار
په هغه لوری چه کېږی پنځم کال دی | هره ورځ د سپینو تورو خرپهار
درست پښتون تر قندهاره تر اټکه | سره یو د ننګ په کار پټ و اشکار
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوری | خو د ځینو پښتنو نشته څه عار
اول جنګ د لوری شا د تهترو | چه څلوېښت زره مغل شوه تار په تار
خویندی لونه ئی په بند د پښتنو شوې | اس اوښان هاتیان الجه قطار قطار
دوهم جنګ میر حسینی په دوآبه کښې | چه ئی وټکېده سر لکه د مار
بیا له پسه د نو ښهر د کوټ جنګ و | چه مې وکېښ تر مغلو خپل خمار
چه زما په یاد دی لوی جنګونه دا دی | د هلکو په هر لوری نشته شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

همیشه فتح و نصرت دی لا تر اوسه   پس له دې ده بیا تکیه په کردګار
اورنګ زیب راته یو کال وشو چه پروت دی   په صورت خوار و حیران په زړه افکار
خزانې د هندوستان دی را خپرې شوې   سره مهران دی ننوزی په کهسار
دا د هېچا په اتلس فکره نه و،   چه به دا کارونه شی پیدا دیار
بله هېڅ لیدله نشی پیدا مینځ کښې   یا مغل د منځه ورك یا پښتون خوار
پیدا هسی وخت چه وخت د نام و ننګ دی   دا بی ننګه پښتانه کا څه رفتار
پښتانه چه نور څه فکر کا نا پوه دی   بی له توری خلاصی نشته په بل کار
افریدی مهمند شنواری ګوره څه کا   د مغلو لښکر پروت پر ننګرهار
زه تنها پکښې په غم د نام و ننګ یم   یوسف زیه فراغت په کښت و کار
مرګ زما په پوهه ښه دی تر ژوندونه   د عزت سره چه نه وی زیست روزګار

همیشه به په جهان کښې ژوندون نه وی
د خوشحال خټك به پاته شی یادګار

که مونږ د خوشحال په دیوان کښې غور وکړو او ټول اشعار ئې وګورو داسې راته ایسی چه دغه توریالی شاعر د ننګ و غیرت او پښتونولۍ په فکر کښې دومره ډوب دی چه په عاشقانه غزلو، د ځوی په مرثیه، د ګلو او ګلزار په ستاینه او خپله هره نغمه کښې دغه اصلی مضمون ځایوی او هېڅکله د تورې او ننګ خبره له خولی نه غورځوی، وګورئ! یو ځای د خپل ګران ځوی نظام نومی د مرګ ژړا پدی ډول کوی:

څه دا غونه ږدې په زړه باندې فلکه   چه نظام دی له ما بېل کړ خوا ئی ډکه
په لحد کښې هغه مخ خورې په چنجیو   چه د هېچا پرې پېزو نه وه ځوانکه
کشکی ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړاوی   نه چه ګوره لره روان شو له تلتکه
چه د کام په ننګ کښې ومړ هغه ځویه   په عالم کښې د خپل پلار غاړه کا لکه

په بال ځای کښې له خپلی معشوقی او لیلی سره داسې خبری کوی چه د سر ښندلو او خونخوار لارو، د خون او قصاص کلمات ورځنی اوربدل کیږی او سړی ښه نه پوهیږی چه دی اصلاً خپله مینه او عشق و محبت ښکاره کوی که د خپل شجاعت او زړورتوب سندری وائی لکه پدې لاندې غزل کښې:

که زه نه وای عشق به تا لره بلل څوك   په پالنګ به دې دا هسې درختل څوك
واړه عشق دی چه ئی سر راته ګیاه کړ   ګنه زه په ځان مین د سرښندل څوك

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدرګه که محبت را سره نه وای — یک تنها به په خونخوارو لارو تلل ځوك
ته می وژنه د قصاص اندېښنه مکړه — د خپل خون په توربه ونیسم یو بل ځوك
تا پخپله سپینه خوله خوشحال ته ورکړه — ګنې دی دا هسی شونډې ښکلول ځوك

که چېرې کومه نوی تشبیه روا وی او د چا له تقلید لاندی رانشی ویلی شم چه خوشحال ختك د لوړو غرو باز دی چه د بلبل عشق پکښې حلول کړی او همغه نغمه خدای ورکړېده.

یا په بل عبارت هغه بلبل دی چه د ښکار تېری منګولی هم لری. خوشحال که څه هم ټول عمر د جنګ او جګړو په سره اور کړېدلی دی بیا ئی هم د شاعری آب و تاب نه دی بایللی او نه ئې خپل لطیف ذوق ورك کړیدی لکه چه دا مفهوم دی پخپله هم پدی بیت کښې په شاعرانه ډول داسی ادا کوی:

که هر څو ئې په سره اور کښې لولپه کړی — د یاقوت د اوبو ډار د ګداز نشته

مګر دومره شویدی چه د ده په عشقی سندرو کښې حماسی ټکی او شجیعانه روح هم پیدا شوی او یو پښتنی رنګ ئی ورکړیدی د مثال په ډول ئې دا لاندی غزله وګورئ:

که نیولی زرکه باز پرېږدی له چنګه — زه به هم له لاسه پرېږدم شوخ و شنګه
ورپه ورکلی په کلی پسی ګرزه — درویزه که د دیدن مومی ملنګه
ګل که هرڅو پدا باغ کښې ښایسته دی — که ئی وینې بیا اغزی لری له څنګه
ځودې توان رسی په لوی دریاب کښې ګرزه — په بیله کښې دې زوال وینم نهنګه
عاقبت به ککری وربانديې کښېږدی — ترځراغ چه کینې اوښی ګرزی پتنګه
هغه یار که په پالنګ راسره نشته — دا هم شکر چه ئې بوی ځی له پالنګه
چه ئی زړه دمعشوقو په مینه مست شی — د هغو سرېو څه له نام و ننګه
د غمزی په تیغ ئې خوښ نه ئی خوشحاله — مړنی په روغ صورت نه ځی له جنګه

پدې غزله کښې اغاز او شروع پدی ډول شوېده چه دغه پښتون او ښکاری عاشق خپل ځان لکه یو باز داسی ګڼی او خپله شوخ وشنګه معشوقه له هغې زرکی سره تشبیه کوی چه د باز په منګولو کښېوتلی وی- په بل بیت کښې که څه هم د دیدن په درویزې پسی ځان ملنګ کوی او توره یا خانی هغه پلو ږدی مګر بېرته ورته ځان نهنګ معلومېږی او یو لوی دریاب ئې په نظر کښې ګرزی. وروسته تر دی چه بیا د حسن او جمال ډېوی ته ګوری نو ککری ایښودل او د غمزی په تیغ ځان زخمی کول ورته ښه ښکاره کېږی او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل مړنتوب په تقاضا له دغه جنګه روغ صورت تلل ورته ښه نه ښکاره کېږی. همدغه شان په یوه بله غزله کښې وائي:

په څه دود ئې ځای نیولی ستا تر څنګ دی — د رقیــب خبــره مــه منــه بــدرنګ دی
زه چــه ډېــر ډېــر ستا لــه ډېــره جــوره ژاړم — تــردوو چشمو مــی چشــمه بحــر د ګنګ دی
ښــاپېریه دی پــه هورتــه هورتــه ګــرزی — نــن پــدا لــوری د ســتا د بــا هوشــرنګ دی
لاس ئی مه پرېږده له لاسه خولیِ ئی واخله — پرېـــوتلی پـــه یـــاغی راجـــا قلنـــګ دی
پــه زړه مینــه محبــت پــه خولــه کنځــل کــا — چــه عجــب زیبــا د دوه مینــو جنــګ دی

وګورئ! پدې غزله کښې لمړی ځل ځان له ډېره جوره دومره ژړاند ښئ چه د ګنګ بحر ورته هېڅ دی مګر په آخره کښې د خپل هغه اصلی خوی او طبیعت په اثر کښې له یاغی راجا نه قلنګونه اخلی او هغه جنګ چه د خولی اخستلو په وخت کښی ئې له خپلی مینی څخه وینی زیبا بولی او بی له جنګه خپله غزله نشی ختمولی.
دغه شان د ده په اکثرو غزلو کښې سره له عاشقانه نیازه د زور او قوت توری او ټوپك ننګ و غیرت، شجاعت او سربازیِ خبری هم اورېدل کېږی مګر د غزلو آب و تاب ئې په ځای وی او نه ورځنی بېخونده کېږی، نو ویلی شو چه دا د توری او رزم شاعر په غزلو او بزمی سندروکښې هم د استادیِ حق لری او د ستایلو وړ دی ځکه چه دی د مینې او عشق له پانګې چه د شعر حقیقي سرمایه ده هماغسی برخه لری لکه چه د پښتونولیِ او ننګ و غیرت په دنیا کښې ئې لری او څنګه چه د پښتونولیِ له عالمه خبر دی هماغه شان له عشق او مینی، می او ساقیِ، سوز و ساز او عاشقانه دردونو سره هم آشنا دی د همدې لامله وائی:

چه څه درد د عشق لری تری به ځاپېږم — که مومن دی که کافر دی که جهود
چا به بی د عشق له کاره بل کار نکړ — د خوشحال د خولې ویل که چا منلی

هو! دا توریالی عاشق مونږ ته پخپل عجیب و غریب ژوندون کښې هر هر څه راښئ او په حیرت کښې مو اچوی چه دغه راز عاشق او په جمال مین سړی څنګه دومره نورو چاروته وزګارېږی او د زمانې ننګیالیِ ورځنی جوړېږی یا په بل عبارت څنګه د دغومره سخت او کلك زړه خاوند څخه دغسې شاعر جوړېدی شی. همدغه یو سړی دی چه کله سپاهی، کله شاعر، کله مبلغ او کله صوفی کېږی هم. په ځینو ځایو کښې وائي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه جهـــان د ننګیـــالی دی دا دوه کـــاره | یـا بـه وخـوری ککـری یـا بـه کـامران شـی
تــر مطلوبـــه پـــوري شـــرط د رســـېدو دی | کــه تمامـــه لار الـــوده شـــی پـــه وینـــو
کـه پـه تـوره ئـې جـواب ورکـړی مـردی ده | کـه وجـود دی څـوك ازار کانـدی پـه چـوب
کـه آسـمان د ې د مـزری پـه خولـه کنبـې ورکـړی | د مـزری پـه خولـه کښـې مـه پرېـږده همـت

او خپل ځان هم پدې ډول مونږ ته رابنئ:

هــر ملــخ د ســربازی لــه هنــر څــه زده | چــه پـدا هنـر کنبـې سرښـندی پتنـګ دی
لا تــر اوســه ئــې مــاغزه پــه قــرار نــه دی | چـا چـه مـا سـره وهلـی سـر پـه سـنګ دی
لا پـه څـوب کنبـې پـه لـرزه پرېـوزی لـه کټـه | چـه د چـا تـر غـوږو زمـا د تـوري شـرنګ دی
کــه پــدا دوره مــی ګــوری هغــه زه یــم | چـه مـې داغ پـه خـاطر ابنـی د اورنـګ دی
درســت جهــان مــې ومغــل وتــه خیبــر کــړ | ځـای پـه ځـای ئـې پښـتانه وتـه قلنـګ دی
ځینـې څـه لـوئی دعـوی لـرم پـه زړه کنبـې | ولـی څـه کـړم چـه پښـتون واړه بـی ننـګ دی

مګر سر له دی ټولو خبرو کله چه د مینې عالم ته راځي نو بیا وائي:

د خـانی د تـوري ځـای نشته پـه عشق کنبـې | معشـــوقې وتـــه مریـــی اوســـه خوشـــحاله
کـه تـر نـوم او تـر ننـګ تیـر شـوم پـروا نشـته | عاشـق هـر کلـه قـدم پـر ننـګ و نـام ږدی
د عاشــق لــه نــام و ننګــه ســره څــه دی | څـه مـی غـم کـه اشـنا مـومم پـه پېغـور کنبـې

اوس به مو پېژندلی وی چه زمونږ دغه نوموړی شاعر د عشق په کوڅو کنبې بل څوك دی او بل سړی ورځنی جوړېږی څوك چه په رښتیا شاعر وی او شاعرانه مزاج لری هغه په شعر کنبې همدغومره رنګونه لری او په وینا کنبې ئې هر هر څه پیدا کېږی، کله لکه یو هوښیار سپین ږیری خلقو ته نصیحتونه کوی او کله لکه مجنون د لېونتوب صحرا ته اوزی، یوه ورځ د دنیا په لوړو ژورو، تورتم او رڼا، لمر او سپوږمۍ، باد و باران کنبې فکرونه کوی او د یوه صوفی یا فلسفی ګمان پری کېږی مګر بله ورځ خان او ملك شی چه د جنګ و جګړو او ننګ و غیرت خبرې کوی.

که دغسی سړی مو کله نه وی لیدلی راشئ خوشحال خان ختك پخپل شعر او دیوان کنبې وګورئ او ورته ښه ځیر شئ، د ده په وینا کنبې سړی ته هر هر څه معلومېږی او سړی پری هر ګمان کولی شی، څوك به ئې د ځینو خبرو په استدلال د صوفیانو په ډله کنبې شمېری او ځینې به ورته فلسفی وائی څوك به ئې یو څه بولی او څوك بل څه مګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

که سړی ورته شاعر ووائي او یو ربنتیانی شاعرئی وبولی دا نوم د ده په ټولو ویناؤ او ټولو اشعاو ښه صادقیږی او هیڅ اعتراض نشی واردېدلی ځکه چه شاعر همدغه معنی لری چه د هر چا له حال او زړه نه خبر شوی وی او په دغو ټولو خبرو پوهیږی یعنی کله د ښادمنو په خندا او کله د غمجنو په ژړا قسم خوری په یوه بیت کښې د اسمان نندارہ کوی او په بل کښې زمکی ته را ښکته کیږی، کله غم او کله غمخور شی، په یوه مصرع کښې ئې آه او په بله کښې خوشحالي وی.

یو ساعت د دنیا بی وفائی بیانوی او بل ساعت د امیدواری سندری وائي. که چېرې د خوشحال خان دیوان ولټوو، دغه راز ټولی خبری پکښې پیدا کولی شو او راته معلومیږی چه د شاعر په وینا کښې هر رنګ خبری پیدا کیږی، د ده د جنګ او جګړو خبری او د مینی او محبت سندرې خو مو د نمونو په ډول واورېدلی، اوس ئې څه عرفانی سندری هم واورئ چه د فلسفی او تصوف رنګ و خوند پکښې لږ لږ لیده شي.

لمړنۍ نمونه

دریاب څه د جالي دپاره نه ځی که څوك وائی	پخپله رضا درومی جاله هم ځان سره بیائی
په غرونو واوری اوری بارانونه په ملکونو	له هیچا خبرنه دی چه په مونږه هم څوك پائی
په دولس برجه ګرزی نمر پوره په دولس میاشتی	په دا خبردارنه دی چه صیفی دی که شتائی
په درست جهانکښې ګرزی باد حیران په څلور کنجه	په هر لوری چه ګرزی نا خبر چه څه پیمائی
مېوې غلې ګلونه ځنې رنګ رنګ نعمتونه	له مځکی پیدا کیږی مځکه پروته ګل ولائی
څلور واړه عنصره چاکران دی ای خوشحاله	چاکر هغه خدمت کا چه صاحب باندی فرمائی

دوهمه نمونه

خلق نادیده دی په خبرو پسی ځغلی	ځار تر عارفانو چه په حال دی پوهېدلی
دواو یا مذهبه پکښې هومره قیل و قال	واړه سرهوا پخپل مطلب پسې دی تللی
ډیر دی کتابونه مشتمل په ډیرش حرفونه	کل واړه که ګوری له الفه دی زوولی
سل ههی سل سیبه چه تی مات په یوه ځای کړی	سل به بلل نشی سره یو دی مالیدلی
واړه نور د لمر دی هم د ننه هم د باندې	هرچیرته دا نوردی په هرښهر په هر کلی
زه خوشحال خټك یم درندانو په مذهب	نور ویل می نزده مختصر دی ما لیکلی

دریمه نمونه

وزیری له نوحه د طوفان په موج فناشی	زوی د اذر وموږمی له ناره نه نجاة
کار د بل حکیم دی چه څه کاندی هغه کیږی	واړه سر درګم دي دا ابا دا امهاة

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل د ساعت د طبیعت دی که د نور څه
نیك زیری له بدوله بد ذاتونه نیك ذات

هومره علم زده کړی چه پرښتوته سبق ورکړی
بیا هم خبر نه وی د جهان په ترهات

رددی که مقبول دی که معقول که نا معقول دی
ګوره نداره کړه تر دادم مه وهه زیاة

سر په سجده کښیږدی وائی نمونځ کوم خوشحاله
زړه ته نظر نکړی پکښې څو لات و مناة

څلورمه نمونه

دا چه وائی چه دا بد کړی یا دا ښه کړی
که رښتیا وایم زه نه یم واړه ته کړی

څه چه اوس و واړه خلقو ته رسیږی
چه دې کړی په ازل دی هغه کړه کړی

په یوه مځکه یوه باغوان کرلی
عباسی ګلونه زیړو سپین ورسره کړی

د سحر ګټنه ډیره ده تر هر څه
ځینې ځینې ورته وبښ ځینې اوده کړی

الوده لړلی درغی درګاه ته
هیڅ می نزده چه بد حال د خوشحال څه کړی

خوشحال که څه هم په شعر او ادب کښې د هر راز مضامینو خاوند دی او په دیوان کښې ئې هر راز موضوعات پیدا کیږی چه ځینې کسان به پکښې تصوفی مسایل پیدا کوی او ځینې به پکښې علمی شواهد ومومی، څوك به ئې یو اخلاقی معلم او مربی بولی او بعضی به نور نومونه پری ږدی مګر وروسته تر یوه عمومی نظره هر چاته معلومیږی چه دی اصلاً د پښتو یو رزمی شاعردی او په اشعارو کښې ئې د نارینتوب او ننګ و غیرت روح ډیر ځلښت لری. پدی کښې هیڅ شك نشته چه خوشحال یو پیاوړی شاعر او په ټوله معنی د پښتو شاعر دی ځکه چه دی خپل شعر او شاعرانه طبیعت له پښتنو نه دی بېل کړی او کوم بل عالم ته ئې نه دی بېولی، ښائی چه مونږ په پښتو کښې ځینې ډیر ښه شاعران پیدا کړو چه د محض شاعریت په لحاظ به ډیر لوړ مقام لری مګر په شعر کښې به ئې د پښتونولی مظاهر نه وی او د کلام له روح او خصوصیت څخه به ئې دا نه معلومیږی چه دا پښتون شاعر دی او د پښتنولی له افکارو سره د شعر او شاعری دنیا ته راغلی دی مګر د خوشحال شاعری داسی نه ده او د ده پښتنواله د ده په شعر کښې لکه لمر ښکاره دی، د همدی لامله د پښتو لوړه ادبی جایزه د ده په نامه ورکول کیږی او دا امتیاز په ټولو پښتنو شاعرانو کښې یوازې د همده په برخه شویدی ځکه چه د ده اشعار لفظاً او معناً، فکراً او روحاً د پښتو اشعار بلل کیږی او د پښتنو روحیات او پښتنی تخیل پکښې له ورا ځلیږی- که فرضاً کوم مقتدر شاعر د ده دیوان په بله ژبه واړوی او له پښتو قالب نه ئې وباسی بیا ئې هم خلق پیژنی چه د یوه پښتون خبری دی او په پښتو اړه لری د ده په اشعارو کښې علاوه له پښتنی روح او فکر څخه ډیری نوری خبری هم شته چه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو حال و احوال او خوی و خصلت ځرګندوی، ځینو پښتنو ته بد وائی او د ځینو ستاینه کوی، د ځینو قومونو یو راز عادات او د ځینو بل راز خویونه ښئ‌ئ چه پدې باب کښې کله کله ښېرې او قیافې هم بیانوي او خبره ئې هجوی ته رسېږی ځکه چه دا زورور شاعر پخپل تنقید کښې هم پوره زړورتوب او صریحه لهجه لری چه ځینو خلقو ته پېغورونه او تانی ورکوی او ځینو بی ننګو ته په ښکاره کنځلی کوی چه دلته ئې مثالونه او نمونی ښودل ښه نه ایسی او ضرورت ورته نشته.

خوشحال خان که څه هم پخپلو اشعارو کښې یو بی قیده او بی پروا سړی معلومېږی او داسی ایسی چه ده به د ښکلو په مینه او حسن پرستۍ کښې نور هر څه هېر کړی وی مګر سره له دی یوه خدائی مینه ئی هم په زړه کښې پرته ده او دغه محبت ئې هیڅ کله نه دی هېر کړی، یو ځای خپله دغه مینه پدې ډول ښکاره کوی:

خدایـه کـه زه تـا تـه نـزدی کېـږم پـه افـلاس	زړمې کـنـد پـه غـاړه کـړه یـو مـات کجکـول پـه لاس
تـه کـه پـدا خـوښ ئـې چـه خاونـد د ملک و مال وم	مال و ملـک مـې هـومره کـړی چـه تېروی تـر قیاس
تـوان د طاعـت راکـړه چـه اخـلاص ورسـره مـل وی	نـه هغـه طاعـت چـه شـی پـه رسـم و پـه لبـاس
یا بـارې کریمـه! د خوشـحال ختـک دا خواسـت دی	تـل د ده پـه زړه کښـې لـری تینـګ د دیـن اسـاس

خوشحال لکه څنګه چه د پښتنی ننګ د په ځای کولو ارزو لری د خدای د بندګی او اطاعت ارزو هم ورسره ده او په بندی خانه کښې لا دواړه نیتونه پدی ډول ښکاره کوی.

پـــس لـــه بنـــده دی دا عـــزم	د خوشـــحال د خـــاطر جـــزم
یـــا نیـــولی مـــخ مکـــې تـــه	یـــا مغلـــو ســـره رزم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک

وروسته تر خوشحالخانه د ده زامنو او لمسيو هم د پښتو شعر په ښه شان پاللې او د دولسم قرن تر آخره پورې د خټکو د سرشار طبيعت موجونه او څپې نه دي ناستي د خوشحال هر زوی او لمسی د شعر جنډه جګه کړې او مونږ ته ئې په شعر کښې ادبي شاهکارونه پرې ايښي دي چه دلته د اختصار له کبله يوازې د عبدالقادر خان په شعر او شاعرۍ لږه رڼا لوېږي.

عبدالقادر خان د خوشحال خان زوی چه تولد ئې د (۱۰۶۲) په شاوخوا کښې او عمرئې تخميناً د شپېتو کالو په حدودو کښې معلومېږي د پښتو په شعر کښې يو خوږ ديوان او په پښتو کښې نور ښه ښه تاليفات او آثار هم لري، په شعر کښې ئې ساده‌ګی او رواني ځرګنده ده او د بداعت جنبه ئې هم قوی ده، د ده د شعر مخه د مينې او محبت لور ته زياته معلومېږي او هغومره چه خوشحال خان پخپل شعر او شاعرۍ کښې حماسي آهنګ درلود، دی ئې نلري، په اشعارو کښې ئې څه ډېره زياته مبالغه او شاعرانه اغراق هم نه ليدل کېږي، د عشق او مينې اظهار هم په يوه معتدل ډول کوی او پدی باب کښې د خاموشۍ طرفدار دی – دنيا او عالم ورته د جمال مظهر ښکاره کېږي او لکه يو صوفي په هر څه کښې د خپل دلبر مخ او جلوه وينې، له همدغې لارې دی هم د وحدت الوجود فلسفي ته نږدې کېږي او د عشق عظمت د جمال او جلال اثارو ته په يوه ډېر وسيع نظر ګوري. دا مضمون ښائی چه ډېرو شاعرانو ادا کړې وی او په مختلفو پيرايو کښې له نظره تېر شوی وی مګر عبدالقادر خان ئې پداسې ډول بيانوی چه سړی ته بيخي نوی او ناڅکلی مضمون ايسي، پدی لاندی بيتونو کښې ورته ځير شئ:

دلبر مخ راته ښئ په هر آئين کښې — که په تور کښې جلوه ګر شي که په سپين کښې
ګه په زلفو کښې ځای وکا زړه را کاږی — ګه په سترګو په رخسار او په جبين کښې
کله کله په ترسا کښې مخ ځرګند کا — د صنعان په دود ئې وران کاندی په دين کښې
په څراغ کښې تجلا وکاپتنګ ته — بلبلانو ته ښکاره شي په نسرين کښې
نور و نارئې د جمال جلال اثر دی — قهر مهر ئې په تريخ او په شيرين کښې
که اثرئې د لبانو پکښې نه وای — نه به و، هومره خواږه په انګبين کښې
لويه خدايه عشق يو څه رنګه لوی شی دی — چه ئې ځای نشي په چرخ او په زمين کښې
په هر څه کښې ګوره يار عبدالقادره — که دی نشته شك ګمان پخپل يقين کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې شعره دومره معلومېږی چه د ده په نظر کښې جمال او ښکلیتوب، عشق او مینه دغه شی نه دی چه عام خلق ورته ګوری او تعبیرونه ورځنی کوی بلکه د عرفان او تصوف له لوری ئې ورته کتلی او په شعر کښې ئې عارفانه کیف پیدا شویدی.

په یوه بل ځای کښې هم په یوه سندره کښې لمړی ځل خپل عشق سرې ته داسی ښئ چه کومه ښکلې او دلبره معشوقه په مخ ورغلی ده او ده زړه پری بایللی مګر په اخره کښې معلومېږی چه دی په یوه مجهوله لیلې مین دی چه یوی برېښنا غوندی ئې ترسترګو شوی او بیا ورکه شوېده چه دی ورځنی هېڅ خبر نه دی او نه پوهېږی چه ځمکی ته ولاړه او که آسمان ته وختله؟ څه شوه او چیرته ولاړه؟ سندره دا ده:

په لاره تلمه په مخه راغله یوه دلبره پری رخساره	د نمر په شانه لا تری روښانه په ښکلی مخ وه هغه نګاره
بی میومسته خوله نیست وهسته ډکه له نازه خالی له نیازه	سر تر قدمه ثابته روغه له هره عیبه پاکه ویزاره
مخ ئې ځرګندونظر پرې بندو، دمخ شغلی ئې دمخ حجات وې	په خیال خیال تلله نظرئې تکړ، هرګز وچاته له کبروعاره
له ما غایبه لکه برېښنا شوه په مځکه لاړه که په سما شوه	هېڅ نه پوهېږم چه چیرته دا شوه راته ووایه! اې خبرداره
هوس ئې ویوور غم ئې راپرېښود داغ ئې یانوی راپاندی کښېښود	مقصود ئې دا دی عبدالقادره اوس پسې ګرزه سینه افګاره

د عبدالقادر خان په عاشقانه غزلو او سندرو کښې سړی د شهوت پرستۍ څه ډېری مظاهرې نه وینی او نه له خپلی معشوقی نه هر ځای په غېږه خوله د بوس و کنار سوالونه کوی د ده له اشعارو نه سړی استنباط کولی شی چه دی محبت په تور او سپین پوری مربوط نه ګڼی او نه هغه څوک صاحب جمال بولی چه کړه وړه ئې ښه وی بلکه عشق یوه ازلی برخه او حسن هم یو اثر بولی چه له تور او سپین، کړو وړو څخه ما سوادی – پخپل یوه شعر کښې چه دی د وصال د شپې تصور او آرزو کوی داسی ایسی چه دی له خپلی معشوقی نه دیوی رښتیانۍ مینی طمع لری او بی له دلدارۍ نه نور هېڅ نه غواړی یعنی همدا ارماند لری چه زه په ځیر ځیر ستا مخ ته وګورم او پخپلو اوښکو او ژړا کښې درته د خپلی مینی اظهار وکړم ته را پاخېږې زما اوښکی پاکې کړې، ډاډ راکړی، او دلاسا می کړی، په آخر کښې ته هم راسره وژاړی او دواړه د دی دپاره چه یو د بل بیلتون ونه وینو خپل مرګ له بل نه د مخه وغواړو او هر یو بل ته د ډېر عمر دعا وکو.

شعر دا دی:

زه دې درسته شپه ځیر ځیر و مخ ته ګورم	ته ناظرو خپلو ښو ته له حیا شې
چه خوب درشی سر زما په زنګون کېږدې	د غنچی غوندې اوده په غېږ زما شې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زدې مخ ته کاته کړم په ورت ورت ژاړم — چه اخر به یوه ورځ له ما جدا شې
زما اوښکې په رخسار د تاپر بو وزی — ویښ له خوبه لکه ګل په شبنم بیا شې
په رویمال مې اوښکی وچې کړی ډاډ راکړی — زه فریاد کړم ته زما په دلاسا شې
تینګوې ژړا زما د زړه دپاره — چه غریو زور دربانديې وکړی په ژړا شی
زه تر تا لمړی مرګ غواړم ته ترمانه — زه و تا ته ته و ما ته په دعا شی

پدې بیتو کښې علاوه پدې چه یوه مجرده او پاکه مینه پکښې جلوه کوی او سړی پوهوی چه د یوه شاعر زړه څه غواړی؟ او څه ارزو لری؟ ډیر نازك کیفیتونه او شاعرانه نکات هم پکښې شته چه د تصویر او تعبیر په لحاظ یو خوږ او ساده شعر ګڼل کیږی – د یوه عاشق ځیر ځیر کتل اورمرو د دی باعث کیږی چه معشوقه له ډیری حیا خپلو پښو او د زمکی خواته وګوری او بیا خپل سر د خوب په وخت کښې د خپل مین په زنګانه کیږدی چه هغه ورځنی داسی تعبیر وکړی چه لکه غنچه زما په غیږ کښې اوده شوه، پدی وخت کښې طبعاً دی دیوی ورځی د جدائی په غم ژاړی او اوښکی ئې د هغی په مخ توئیږی هغه راویښیږی مګر شاعر ئی داسی بولی لکه ګل چه په شبنم راولیږی او غوړیږی په دغه حال کښې چه معشوقه خپل عاشق د خپل هجر په غم کښې ژړاند وینی زړه ئی سوزی او دغه قیمتی اوښکی پخپل رویمال وچوی، ده ته ډاډ او تسلی ورکوی مګر ژړائی نه دریږی او هماغه شان ئې مړې مړې اوښکی پر مخ راځی په اخر کښې معشوقه هم که هر څو خپله ژړا ټینګوی بی اختیاره په ژړا کیږی او د خپل مین د بلی ورځی بېلتون ورته دومره ګران ښکاره کیږی چه د خپل مرګ ارزو تر هغه پخوا کوی او دواړه یو بل ته یوراز دعاګانې کوی چه په حقیقت کښې هر یو د بل د دعا نه قبلیده غواړی.

دا خوږ ژبی او مقتدر شاعر به مو د دی خو شعرونو په رڼا کښې څه نه څه پیژندلی وی او د شعر رنګ و کیف به ئې هم لږو ډیر معلوم شوی وی او س ئې یو څو نور شعرونه هم د نمونو په ډول وګورئ ځکه چه د یوه شاعر شاعری څنګه چه له خپلو اشعارو معلومیږی هغومره تبصره کونکو په وینا کښې نه معلومیږی او کیدی شی چه لیدونکی ئې په اشعارو کښې بل شان وپیژنی.

لمړی نمونه

حقیقت د عشق په خوله ویلی نشی — دغه اور بی دله نور سهلی نشی

(c) ketabton.com: The Digital Library

درسته شپه ناری وهم د یار له درده همسایه می په شپه خوب کولی نشی
د زړه مست لره د زلفو څنځیر بویه په اوسپن څنځیر دا مست تړلی نشی
پدا باغ کښې ډیر ګلونه شګفته شوه پکښې یو د یار په رنګ لیدلی نشی
ما د یار د مخ په باغ کښې دی لیدلی چاوی دا چه تور نرګس موندلی نشی
په هر دم عبدالقادر هسی پیالی چښی چه یو ګوټ ئی کاینات زغملی نشی

دوهمه نمونه

محبت په تور په سپین راغلی نه دی په اصیل او په کمین راغلی نه دی
عشق عطا ده ازلی چه په چا وشی په ارشاد او په تلقین راغلی نه دی
بیهوده په عشق کښې خواست کوی د صبر د دی خواست هرګز آمین راغلی نه دی
په راتله ئې نبایسته د څمکی مخ شه په دا شان ښکلی په زمین راغلی نه دی

په دکان د عطار هومره خلق پنډوی
خو په زلفو عنبرین راغلی نه دی

دریمه نمونه

مخ دی لکه نمر دی تر نسبت ئی نمر مثال دی څوك به وائی هسی چه نمر ستا د مخ مثال دی
سخت دی په سړی باندی نیژدی بیلتون تر لری یار چه لیده نشی تر دکن لری دیوا ل دی
وائی چه وبا ل دی چه نظر کا وښه مخ ته ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی
حسن یو اثر دی چه په مخ کښې د چا وشی نه چه کره وره ښه لری هغه صاحب جمال دی
څه برکت ناك دی د عشق خم ورته حیران یم څوخلق پری مست شوه دی لا هسې مالا مال دی
هر چه سوختګان دی په خاطر به ئی لګیږی اور می د ټیر چه سر وهلی تر مقال دی
زړه لری بډای عبدالقادر تر بادشاهانو څه شو که په کور کښې دنیا نلری کنګال دی

څلورمه نمونه

زړه مدام راته ویل کاندی چه ژاړه په ژړا ژړا بیل شوی مین غواړه
په طلب ئې د دنیا ودانی پریږده لیونیو غوندی ګرزه په ویجاړه
مسلی دبی ننګۍ وریسی لنګ کړه د ناموس پروا هیڅ مکړه وئی نغاړه
د مکی څنځیر دې نور نیسی په لاس کښې مانیولی دی د یار زلفینی دواړه
په خواری مونده شی کام له ډبر زړونو په محنت سره سره زرخیږی له کاڼه
تل دیار په مینه مست عبدالقادر دی که نور مست وی له شرابه یا لتاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه نمونه

د مېرونو هغه شته چه د تا نشته — مه وایه چه زما نشته د چا نشته
سترګو ربه څه باور ورباندی کاندی — که ړانده ناری وهی چه رڼا نشته
د سبا په حال غوټۍ د نوبهار زده — د خزان وهلی وائی سبا نشته
ستا په بوی چه همګی ړانده بینا شول — ستا له بویه بی یعقوبه اشنا نشته
وائی خار و خس جارو کړه چه زه درشم — خار و خس خو به هم زه یم بی ما نشته
هر سحر سترګی د ګل په اوښو ډکی — پدا باغ کښې بی ژړلو خندا نشته

شپږمه نمونه

دریغه نور غمونه لرې شوای له دله — پکښې غم د خپل اشنا وی تل تر تله
شبنم وصل د ګل بیا مونده خموش شو — تری محرومه شوه چه شور کاندی بلبله
ښه چه ژبه دی قلم شوه په مجلس کښې — شمع تا چه د خپل سوز قصه ویله
عاشق هېڅ د عشق له سوزه خبر نه و — دا لمبه پری معشوقی ولګوله
د فانوس پرده کښې څراغ کله پټېږی — که ئې مخ په پلوپټ و مالیدله
په ما تم د پروانه چه څان ئې وسو — شمع او پر تندی بل کړ ګرزېدله
درسته شپه دې په ماتم عبدالقادر کړ — نه بی غمه په پالنګ باندی ځمله

عبدالقادر خان پخپل شعر کښې تصوفی مضامین هم راوړی او داسی معلومېږی چه پدی خوا کښې هم ښه عمیق معلومات لری یا په بل عبارت د عارفانه سندرو او صوفیانه مزاج خاوند هم دی، دنیا ته هم په کم نظر ګوری او د زاهد په مقابل کښې د رندانو ملګری دی لکه چه وائي:

د زاهد شرب جدا د رند جدا دی — له ماهی به کله کار د سمندر شی

پدی بیت کښې چه دی کوم مثالونه د زاهد اورند دپاره راوړی معلومېږی چه دی دی دواړو ته په څه نظر ګوری او کوم لورته میل لری – د ده د تصوفی افکارو او صوفیت رنګ له دی شعره هم معلومېږی.

چه وجود د ذری شته هومره ذره ده — خوچه محوه خپل وجود کاندی افتاب شی
د هستۍ نوم هغه وخت ورباندی ښائی — امیخته چه له محیط سره سیلاب شی
د عنصر له چار دېواله چه راووزی — اروبده لیده ئی واړه بی حجاب شی
وهر لوری ته چه مخ کا نمونځ ئې کېږی — چه قبله ئې دیار مخ وروځی محراب شی
په څنبل د سترګو ځی تر شرق و غربه — تر نظر د عارفانو تله شتاب شی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مهمندو دوره

رحمان بابا او حمید

د خټکو دوره لا هماغسې په قوت کښې ده او د خوشحال شاعری په هماغه پوخوالی د ده په زامنو او نمسیانو کښې ځان ښکاره کوی چه ناڅاپه د مهمندو په کورنۍ کښې د شعر او ادب دوه پاخه استاذان او اماما‌ن پیدا کېږی چه یو عبدالرحمن بابا او بل ماشوخیل حمید دی، د دوی شعر او شاعری له پخوا وخته بل راز ایسی او هر یو د پښتو شعر ته نوی رنګ ورکوی، دا رنګونه د پښتو روستیو شاعرانو ته ډېر ښه ښکاره کېږی او کوښښ کوی چه خپل شعر پری رنګین او ښایسته کړی، یعنی څوك د یوه او څوك دبل شاګردی کوی – دا دوه نوموړی او پاخه شاعران په ټولو پښتنو کښې یو عام شهرت پیدا کوی، او لرې نزدې ټول پښتانه ورته په درنه سترګه ګوری.

داسی پښتون به نه وی چه دغه د شعر او ادب مشران به نه پېژنی او نه به ئې ستائی – په ډېرو ادبی محافلو کښې ګورو چه د دوی په شعر او شاعرۍ خبری کېږی او هر څوك ورسره مخصوصه دلچسپي لری ځکه چه دا دوه ملنی استاذان لکه دوه غټ او روښانه ستوری وړاندې وروسته دنیا ته راغلی او هر یوه له ځانه سره نوی رڼا راوړې ده.

رحمان بابا د پټې خزانې په استناد په ۱۰۴۲ کښې یعنی تر خوشحال خان خټکه شل کاله وروسته زوکړی او تر ۱۱۱۸ پوری ئې ژوند یقینی دی – د حمید د زوکړې نېټه د پښتانه شعراؤ په وینا په ۱۱۰۰ کښې معلومېږی چه تر ۳۷ کلنۍ پوری ئې ژوند په یقین سره معلوم دی نو دوی دواړه د خټکو د شاعرۍ په عین شور و زور کښې پیدا شویدی او د دوی په مقابل کښې خټکو پیاوړی شاعران درلودل، خوشحال خو خپله تر ۱۰۸۰ پورې ژوندی ښکاره کېږی او سړی ویلی شی چه د رحمان بابا د شاعرۍ ابتدا او د ده انتها به سره یو ځای شوی وی، او که فرضاً د رحمان بابا شاعری تر خوشحالخان وروسته شروع شوی وی نو په خټکو کښې خو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجری او داسی نور ښه ښه شاعران موجود و، او د خوشحال خان د کورنی روستی شاعر علیخان خټك چه تر ۱۱۱۸ پوری ئی د ژوند پته لګېږی د یوې ښې قریحی او قوی شاعرۍ خاوند دی او سړی ویلی شی چه د دغسی پیاوړو او پخو شاعرانو په وخت کښې دغسی امتیاز او شهرت پیدا کول لکه رحمان بابا او حمید چه ئې لری څه آسانه کار نه دی – په داسې وخت ډېر قوت په کار دی چه یو شاعر خپل ځان او خپل شعر عام او مشهور و مقبول کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روستني شاعران لکه پیر محمد کاکړ چه د خپل وخت ممتاز او پوخ شاعر دی د رحمان بابا شاعرۍ ته پداسې نظر وګوري چه د خوشحال تشبیه ورسره وکړي او و وائي:

هېڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وی ومنصف ته د ختك خوشحالخان شعر

دا معلومه ده چه هر څوك چه یو شی له بل سره مشابه کوی نو هغه بل ئی په نظر کښې زیات ښکاری او ښه ورته ایسی- هر کله چه دلته د ختکو او مهمندو د شاعرۍ مقایسه او موازنه مطلب نه دی نو له دی خبرې تېرېږو او د مهمندو د دغو دوو مشهورو شاعرانو د شعر او شاعرۍ رنګ په لاندینی ډول لږ او ډېر ښیو:

د دوی د شاعرانه فیضان او سپېڅلی نور څخه ډېر تیاره کورونه رڼا شوي او ډېرو ځایو ته ئې سپینی پلوشی رسېدلي دي.

د دوی ادبی مکتبونه تر اوسه پورې داسې جاری دی چه د تعطیل ورځی او جمعه یا پنجشنبه پکښې هېڅکله نه وی. د دوی د شاعرۍ دوه لوی بحرونه که څه هم څنګ په څنګ او یو ځای بهېږی مګر بیا هم یو غیبی برزخ د دواړو تر مینځ شته چه یو له بله ئې په هر څه کښې بېلوی او هر څوك ئې فرق کولی شی.

د دوی د ادبی ګلزارونو رنګ و بوی له وراملوم دی او د سریندو اوازونه ئې هم په ښه شان پېژندل کېږی خو دا پېژندنه د ټولو په نظر کښې یو راز نه ده او هر څوك ئې یو شان نه وینی، دا یو خوب دی چه هر سړی ئې ببل ببل تعبیر کوی او ډېرې خواوې لری، سړی چه د ننګرهار او سپین غره ادبی فضا او افق ته ګوری لکه قوس و قزح څو ډوله رنګونه ئې تر سترګو کېږی چه رحمان او حمید پکښی ځان ښکاره کوی مګر دا رنګونه سره له دې چه ښکاره امتیاز لری بیا هم یو له بله سره ګډ شوی او تداخل پکښی راغلی دی. دی رنګونو برید اوسیمه معلومول یا د دې جغرافیې لیکل څه اسانه کار نه دی.

زه به کوښښ وکړم چه د دوی د شعر او ادب نوعیت څه نه څه وښیم مګر زما د اټکل ټال به هم لکه د بوډۍ ټال داسی وی چه یوه هوائی نداره به بلل کېږی ځکه چه دلته ډېر داسی شیان مخی ته راځی چه زه ئې خوند څکم مګر تفصیل ئې نشم کولی.

سړی په ډېرو خوږو او خوندورو شیانو ژبه ټکوی او خواږه یا ښه ورته وائی مګر هر څوك پوهېږی چه ټول خواږه او خوندور شیان یو راز نه دی.

ډېرو شیانو ته سړی سپین یا تور وائی مګر څنګه چه سپین او تور یو له بله فرق لری همدغه راز هر یو پخپل کور کښې هم درجی او مراتب لری چه تفاوت ئې ثابت او محقق دی نو زما تبصره به هر ګوره د یوې نقشی مثال لری چه لوی لوی غرونه او ډك ډك سیندونه به پکښې لکه خطوط داسی ښکاری او یو اجمالی لوری لودن به سړی ته ښئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مګر لوړې ژورې به ئې څوك نه وينی او نه به پکښې د هيوادونو بهار او خزان معلوميږی خو دا به تول زما نقصان نه وی د موضوع تقاضا به هم پکښې دخل لری.
سړی چه يوی عمومی هنګامې ته غوږ ونيسی يا د دوی دواړو ديوانونو ته له وراګوری داسی معلوميږی لکه چه رحمان بابا يو اخلاقی او لارښوونکی شاعر وی چه خلقو ته د شعر په شپېلۍ او د عشق په نغمه کښې د ژوندانه سمه لار ښئ او د بلبلو په ژبه حکيمانه خبری کوی مګر حميد د ښکلو او نازولو شنو خالو، تورو سترګو، خط و کاکل ته هر ساعت سترګکونه وهی او لکه پتنګ په سوزېدونکی شمع ځان جليا کوی. رحمان بابا زيات ميل عشق پرستۍ ته لری او حميد د حسن پرستۍ بيرغ هسك کړېدی – دی وائی:

د حميد زندګانی د يار په مخ ده ناقصان به ئې ژوندی بولی په سا

مګر رحمان بابا عشق او مينه هغه څه بولی چه بايد خپل ژوند هم ورځنی ځار کړی.
ځينی کسان د رحمان بابا او حميد ادبی مکتبونه پدی راز بيلوی چه حميد د نازکخيالی استاد ګڼی او رحمان ته د ساده او خوږی انشا حق ورکوی، يا هغه د جمال اودی د معنی منادی ګڼی، زه دا منم چه د رحمان بابا د عشق قبله له مادی حسن څخه پورته ده او يوازې ښايست يا تش ښکليتوب د ده مخه نه ده بنده کړی بلکه دی له دی ښايسته او رنګينو پردو هغه خوا هم ځينې تجليات ګوری او د مينی په صافه هنداره کښې ماورا له حسنه نور شيان هم وينی – د ده عشق او محبت د حسن او سينګار مولود نه دی بلکه د ده په نزد حسن د عشق په اعتبار نامه چليږی او په همدغه سکه قدر پيدا کوی.
لکه چه پدې بيتونو کښې دا مطلب په ښه شان څرګندوی:

نـار د عشـق پـرورش مـی لـه عشـقه	هسې نـه چـه د خوبـانو پـه سينګار شـی
هـيڅ موقـوف د معشـوقې پـه حسـن نـه دی	د عاشـق خـاطر پخپلـه مينـه ښـاد دی
حسـن واړه د عاشـق پـه عشـق موقـوف دی	معشـوقه کـه وی جـوړی کـه ښـاپيری
عشـق دی دا چـه معشـوقه شـوو عاشـق تـه	ښـه رخسـار د مهرويـانو پـه اسـلوب

مګر د دې خبرې معنی دا نه ده چه د رحمان بابا شعر کښې غزلی آهنګ او شعری جاذبه له چا نه کمه ده يا دا چه ده د حسن او ښايست ننداره نده کړی او د نازکيخالۍ برخه ئې لږه ده. همدارنګه حميد هم يوازی د تش خيال خاوند نه دی بلکه د ننګ و نام پوره طرفدار او د تن اسانۍ دښمن هم دی – د درس او مکتب دروازی ته ئې هم هلکان را بللی او د يتيمانو اوښکی ئې هم پخپلو لستونو پاکی کړيدی، د عشق او مينی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپاره ئی هر راز ذلت ته سر نیولی مګر د طمع څنځیر ئی په غاړه نه دی پری اېښی(۱)[1] د چا مغلواله ئې کله نه ده تېره کړی مګر هېڅ کله ئې له خدایه داسی دروندوالی هم نه دی غوښتی چه په چا باندی بار شی(۲)[2] زه اوس دلته په دی مقاله کښې د دی دواړو نوموړو شاعرانو په شعر باندی هغه شان تبصره نشم کولی چه د موضوع حق پوره ادا شی او ټول خصوصیات ئې وښودل شی مګر څه نه څه به ځینو ټکو ته اشاره وکړم چه د دوی د کلام د افادې ډول او هغه کیف چه د دوی په شعر کښې لیدل کېږی تر یوه حده وښودل شی.

لکه چه رحمان بابا پخپله شاعری کښې له عشق او مینی ډېر متاثر دی او هر هر ځای دغه مضمون په راز راز پیرایو کښې ادا کوی، حمید هم د محبت سوز و ګداز ناقراره کړی او په متعددو ځایو کښې له عشق نه فریادونه کوی، یعنی یو د عشق ستاینه کوی او اعلی مرتبه ئې بولی او بل ئې اسمانی تندر او توره بلا ګڼی یا ورځنی په سرو لمبو او غم باندی تعبیرونه کوی چه دغه دی دلته ئې نمونی ښیو.

رحمان بابا او عشق:

دا جهان دی خدای له عشقه پیدا کړی د جملې و مخلوقاتو پلار دی دا
تر عشق غوره بل څه کار په جهان نشته تر همه کارونو غوره کار دی دا
که اعلی مرتبه غواړې عاشقی ده نور همه واړه ادنی دی ادنی مشی
څو د عشق په خمخانه ئې داخل نکړم پخته نه دی دغه عقل خام زما
عاشقان په عشق کښې واړه سلطانان دی پدې شهر کښې نیستکار او ناتوان نشته
عشق یو داد دی په عشق باندی له خدایه هسی نه چه یائی پیری یا ئی پلوری
عشق عاشق لره یو هسی پیر استاد دی چه به نه وی بل دا هسی پیر استاد
د رحمان په عاشقی کښې سترګی وشوې څوك چه وائې عاشق ړوند دی هغه خوار شه
عشق د نفس له خاصیته منزه دی کار د سترګو به څوك څه رنګ په دهان کا
و آسمان ته لاس د عقل نه رسېږی دا څو عشق دی چه په عرش کرسی قدم ږدی
بی د عشقه که مې عیب که مې هنر دی ما غوځ کړیدی له ځانه بل پیوند
مرتبه که د عشق شی ورته ځرګنده ملایك به واړه وائې چه بشر وای

حمید او عشق:

چه نازل شو د عشق تندر له اسمانه ما حمید د غم لایق ورته لاس ونیو
ما هم زده چه عاشقی توره بلا ده باری تیرله دی تدبیره کړم تقدیر

---

[1] نور قیدونه واړه سهل دی حمیده خو په غاړه دې د طمع ځنځیر مشه
[2] د خسرې په څېر سپك ښه یم بی قدره خدای مې مکړه هسی دروند چه په چا بار شم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه د عشق په غم اباد یم ډېره شوی
په ځوانی د عشق غمونو حمید زوړ کړ
کامیابی په عشق کښې نشته زړه چول دی
رستمان د صبر زهد ستا په عشق کښېږي
عاشقی به ئې آخر تر بڼې سپك کړی
د عشق بار چه اسمان ځمکی ساهه نشو
لکه لوبی هلکان په لیونو کا
هر ساعت لکه خلیل په عاشقی کښېږي
هسې زه د ځان په غوښو عشق اخته کړم
عشق د بوری د بدنامی کار راوکړ
په راستی مې د خپل عشق هسې باور دی
څه فساد وستا په خاورو کښې حمیده
څه کیمیا د عاشقی په لاس درکړی
یا د ښکلیو د پاولیو شرنګهار دی
هنګامه د مینې ګرمه ده ترحسنه
د حمید زندګانی د یار په مخ ده

نور مې هېڅ کله ښادی د وجود نشته
بی مدې ئې ږیره سپینه شوه ملاغبرګه
هر نفس په تشه تشه تمنا
نځول شی در په در لکه بیزو
که وی دروند ترکوه قافه تول د چا
تا په کوم قوت ساهه کوتاه اندیشه
عشق مې هسې مسخره کړ عقل و هوش
تماشه کړم د ګلزار په سرو لمبو کښې
لکه نا خبری له ځانه د پمن لاس
لاس په خوله اینسی ژړا کړم شپ و روز
چه همدم به یم له ښکلو پس له مرګه
چه د مینې په کیمیا هم سره زر نشوه
چه دی وینم په خواری کښې مغرور هسې
یا د عشق د لېونیو د ځنځیر
د مجنون د درګاه شه لیلی مشه
ناقصان به ئې ژوندی بولی په ساه

د دی څو بیتو څخه ښائي چه د رحمان بابا او حمید د عشق رنګ او ډول څه نه څه څرګند شوی وی او دا معلومه شوی وی چه دواړه د شعر په محفل کښې د عشق سرینده غږوی مګر هغه پکښې د خوشحالی اودی پکښې د غم سندرې وائي – دی د عشق او مینی مرور اشنا او هغه پخلا معلومېږی یعنی د هغه د خوشبینی جنبه قوی ده او د ده د شکایت هنګامه ډېره زوروره ده.

دا فیصله د یوه عمومی نظر نتیجه ده که څوك د دوی دواړو یو یو بیت له نظر لاندی ونیسی ښائي چه د رحمان بابا په اشعارو کښې هم د شکایت یو نیم بیت پیدا کړی لکه:

اشنائی توره بلا ده اشنا مشی   جدائی به دی فنا کړی فنا مشی

او د حمید په دیوان کښې هم ځینی بیتونه وموږی چه د عشق ستاینه او کیمیا توب ورځنی څرګند شی مګر په عمومی صورت همدغه راز ایسی لکه چه اشاره ورته وشوه.
څه شی چه د حمید په شاعری کښې ډېر زیات ترسترګو کېږی هغه د خط کلمه ده چه اصلاً د فارسی ادب مهم عنصر دی او هلته په راز راز پیرایو کښې ادا شویده مګر حمید هم د پښتو ادب خصوصیت ته نه دی کتلی او دا پردی مضمون ئې پخپلو اشعارو کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره اړولی را اړولی دی چه د ده د شاعریت مهم غړی ورته ویلی شو او دلته ئی ځینې نمونې ښیو:

منت بار دې یم د ږیری د آغاز
چه ئې کم کړ ستا حسن کبر و ناز

په نو خطو پسې تللی زړه موند نشی
هغه ورك شو چه په شپه داوړ په سوی لاړ

چه مې ولیده په مخ د دل ارام خط
بیا مونده له ازادی نه ما غلام خط

د اشنا د مخ د خط هیبت مې وخوړ
چه مې ولید په شرابو کښې د جام خط

د بهار او ریځې نه وی بې بارانه
په رښتیا کا د بوسی زیری پیغام خط

د مقصود د رمې ونه لیده تیاره شوه
صبحدم د یار د مخ کړ راته شام خط

د خط خیال مې له سره تلونی نه دی
که سایه پری د هما شی برابره

چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم
مشغولا را څخه پاته د کتاب شوه

ځکه زه کوم اسره د یارو خط ته
روانیږی مشکل متن په حاشو

هومره ښه دې خال و خط راسره وکړه
چه راوې ایستم له اوره په اغزو

زر په زر به ئې سیاهی د خط پښیمان کا
دا د مخ په روښنائی باندی مغرور

خدایه خط د یار له مخه لرې لری
په اسلام باندی برمشه لاس د کفر

هغه مخ چه مې کعبه وه د دوه سترګو
مسلط که باندی خط مو اس د کفر

لا که مخ له خال و خط آب و تاب ډېر
ولی تاب وی دا وریځی د افتاب ډېر

د تور خط لیکه ئې ګډه په سپین مخ شوه
تور او سپین زما د سترګو شو پدا ګډ

دارموز کا د یار خط په ماته ژبه
چه خوږه کړه نن ساعت هر چا ته ژبه

د اشنا له خال و خطه معلومیږی
چه حمید به مسافر د هندوستان شی

لګی لا د خط په وخت د یار عتاب سخت
وی د شپې باد و باران سیل وسیلاب سخت

د نو خطو درشتی زما اشتی ده
په اغزن بوټی ارام کا عندلیب زما

څه به خوب کوم د یار د خط له غمه
چه اغزی مې په لیمو کښې غړوی

هسی شپه د یار د خط را باندی راغله
چه هرګز به تر قیامته سحر نشی

خال و خط ئې هسې چارې په مخ وکړی
لکه ګل شی پښو لاندی دهاتیانو

سپیلنی غوندی په اور د نو خط حسن
سر تر پایه سره لمبه شم شنه لوخړه

دائې خط نشو نما کاندی له مخه
که نری نری لوګی ځی له چراغه

خط په مخ د صنم راغی که میاشت ګیر شوه په هاله کښې
وائې غلبن په خوله کښې زیب کا که ژاله شوه په لاله کښې

له دغو څو بیتو څخه دومره پته لګیږي چه حمید د فارسی شاعری له تاثیر لاندې ډېر زیات راغلی دی او دپښتو د شاعری خصوصیت ئې لږ څه بایللی دی د همدې لامله ځینې ځایونه ئی تخیل هم فارسی رنګ لری او ځینی فارسی مصطلحات ئی هم په کلام کښې لیدل کیږی چه یو څو نمونې ئې دا دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــه حمیــد د زنخــدان لــه غمــه ژاړي | پـه کـوهی کښـې اویـزان دی نـه دی ګـرم
کـه مـې تـا د مـرګ سـلا نـه ده ورکـړی | زنخـدان دی راتـه کینـی ګـور پـه څـه
چـه ئـی سـتا د تنګـی خـولی تصـور واخسـت | پـه دی فکـر کښـې غنچـه شـوه پـه زړه تنګـه
دا زمـا پـه سـرو قـد د قـد لـه شـرمه | فلـــك ودريــــده ســـرکوزی خمیــــده
چه خندا دی کیند کـوهی پـه زنخدان کښـې | مـا هالـه پکښـې لیـده خپـل پرېواتـه
وایـم پرېـوتم وسـل ګـزو کـوهی تـه | چـه پـه یـاد راتـه د ښـکلو زنخـدان شـی
چـه دا سـتا چـاه زنـخ تـه نـه رسـېړی | د کـم عمـر رسـن څـه کـوم بـی تـا

دلته باید څوك دا ګمان ونکړي چه زه د ده هر بیت چه نازك خیالی پکښې وی د فارسی ادب اغیزه بولم یا دا وایم چه په پښتو اشعارو کښې بیخی تخیل نشته او نازکخیالی پکښې نه ځائېږی – زه به تاسی ته د پښتو په عام ادب او لنډیو کښې هم نازکخیالی وښیم چه څوك ورته د فارسی اغیزه ونشی ویلی او د پښتو خپل مال ئې وبولې لکه:

په ګودر سور سالو ښکاره شو | ما وی دې تورو اوبو اور واخست مینه

حمید هم ځینی بیتونه لری چه هغه د ده خپل تخیل دی او پر دی رنګ نلری لکه دا بیتونه:

لکـه سـر د پسـه پـه اورغابـونه سـپین کـا | هسـی مـا لـره لـه غمـه خنـدا راغلـه
د اشـنا د منګـوری زلفـو پـه خیـال کښـې | مـوی پـه مـوی راباندی زهـر د منګـورځی

زما مقصد له فارسی تخیل څخه هغه تخیل دی چه په فارسی ادب کښې ئې د ضرب المثل حیث پیدا کړی دی او د فارسی د ټولو شاعرانو مشترك مال ګرزېدلی دی لکه د حمید پدی بیت کښې ئې چه ګورو:

د هوسۍ په ښکر برات زما د مطلب شو | هوسۍ زه نشم نیوی د پښو په دو

دلته که څه هم د فارسی دا مخصوص مضمون (برات عاشقان بر شاخ آهو) ډېر ښه ادا شویدی ځکه چه پدی ځای کښې دا مضمون یو مخصوص لطف هم لری چه (برات) نامی د حمید محبوب او معشوق هم و، او په همدغه سبب پکښې یوه ښه تلمیح هم شته مګر بیا هم د یوه پښتانه شاعر د ستاینی موجب نشی کیدی او د حمید دپاره ئې عیب بولو که څه هم د نورو دپاره حسن دی. حمید په همدغه سبب چه فارسی ادب لږ څه د ده د خولی خوند بل راز کړی دی ځینې داسی بیتونه ئې خولی ته ورغلی دی چه هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د عمومي صفت منافي بلل کيږي او د نورو پښتنو شاعرانو په کلام کښې دومره ډېر نه ليدل کيږي لکه دا څو بيتونه:

بيهوده مې ځان شمېره د يار له پيسو — چه لايق په دغه شمار کښې نه وه نشو
دا خطاب د پادشاهۍ د سلطانۍ دی — چه يار وبولي حميد د اسپې په اسم
د حميد په خېر به ځان د ښکلو پسې کړی — که څوك بيا مومي د عشق کمينه فيض
په سرو کښې به ځان هومره حساب نکړم — څو حساب نشم د يار د درپه سپيو کښې
ستا د در د سپيو قدر مې بيا نه موند — که هر څو مې درته ځان کړ کمينه
چه سپی توب د عاشقۍ راځخه نه ځی — ځکه شم باله شاړه په تو په چخه
دا سپی توب دی زما خوښ ترسړيتوبه — که په مينه کښې هر څوسړی سپی کېږی

برسېره پدی چه فارسي ذوق د ده په دېوان کښې دغه راز د عزت النفس منافي بيتونه پيدا کړی دی ځينې داسې بيتونه ئې هم د ده له قريحې زيږولی دی چه لکه د فارسي ځينی تخيلي بيتونه له واقعيت او حقيقت ځخه ډېر لری وی چه دغه راز بيتونه د پښتو په ادب کښې بل راز ايسی او د پښتو په ذوق هم چندان ښه نه لګی وګورئ حميد په يوه ځای کښې وائي:

زلزله د يار د خط د راتلو ګوره — نروی مې په تندی آسمان د مشکو
چه اوريځ د يار د خط په خاطر راشی — اوروی مې ترليمو باران د مشکو

دا بيتونه علاوه پر دی چه د وقوعيت په لحاظ پری اعتراض کيدی شی د شعری تناسب په اعتبار هم د انتقاد وړ دی ځکه چه د مشکو اسمان د خط زلزله او بيا هغه مفهوم چه دی ئې له دی دوو مصروعو ځخه اخلي څو راژه نواقص لری، همدارنګه د اوښکو باران ته د مشکو باران ويل هم يوه نوی خبره ده ...

په يوه بل ځای کښې وائي:

خال و خط ئې هسې چاری په مخ وکړی — لکه ګل شی پښو لاندې د هاتيانو

دلته که خط د هاتی مثال پيدا کړی شی او مخ لکه ګل د دغه تور هاتی له پښو لاندی وګڼو نو د يوې بعيدی تشبيه په سبب څه اړخ ورسره لګوی مګر خال ته هېڅکله دا نشو ويلی ځکه چه هغه لا د مخ ښايست او ښه ښکاره کيدو سبب ګرزی نو خال پدی بيت کښې خوشې په خوشی د خط په ډب کښې ولاړ دغه راز شيان نور هم له فارسی نه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته راغلي دی چه د حمید په اشعارو کښې له رحمان بابا او نورو شاعرانو څخه زیات تر سترګو کیږی.

رحمان بابا هم یو نیم ځای خط یاد کړیدی او د فارسی ادب اغیزه ئې په کلام کښې په هغه اندازه چه ګډون او اجتماع تقاضا کوی لیدل کیږی مګر د حمید پکښې کوډې ولاړې دی او د ده د نازکخیالۍ بوده یا تنسته ئې بللی شو.

د حمید ډیر بیتونه مو د خط په باب کښې واورېدل اوس د رحمان بابا یو بیت هم واورئ:

په رخسار چه دې د خط غبار څرګند شو سربلنده شوه فرقه د خاکسارانو

که مو په یاد وی حمید هم دغسی یو بیت لری چه د مضمون په لحاظ همدغه بیت ته ډیر نزدی دی خو شاعریت ئې کمزوری دی ځکه چه هغه ښکاره او په ډانګ پیلی خپل معشوق ته وائي:

منت بار دې یم د ږیری د آغاز چه ئې کم کړ ستا د حسن کبر و ناز

مګر رحمان بابا په هغه ژبه چه د شعر او ادب تقاضا ده همدغه مطلب ادا کوی او یوازی د حسن او ناز کمېدل لا څه چه د محبوب خاکسارۍ ته هم یو شاعرانه اشارت کوی او په مقابل کښې ئې خپله سربلندی ښئ مګر خپل مناسبت ورسره په ښه شان ساتی او په عین حال کښې د خط تشبیه له غبار سره او بیا د خاکسارۍ مفهوم پکښې پیدا کول پوره شعری کیف لري.

په یوه بل ځای کښې هم د رحمان بابا خط و خال ته پدی راز ګوری:

ستا د مخ په ورق باندی خط و خال دی د مصحف په صحیفو باندی اعراب

پدی بیت کښې د خط و خال تشبیه د مصحف له اعرابونو سره شویده او پخپله مخ لکه د مصحف پاڼه ګڼل شویده مګر حمید پخپل یوه بیت کښې ورته د کتاب د حاشو نسبت کوی او وائي:

ځکه زه کوم اسره د یار و خط ته روانیږی مشکل متن په حاشو

پدی کښې هیڅ شك نشته چه حمید هم پدې ځای کښې د رحمان بابا مطلب ادا کړیدی خو هغه کیف او لطف چه د مصحف او اعراب په کلمه کښې مومو په متن او حاشیو کښې ئی نه وینو ځکه چه د مخ تشبیه له مصحف سره نسبت متن ته زیات مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرې او یوه ښه تخیل هم سړی ته پیدا کوی همدارنګه کله کله رحمان بابا چاه زنخدان هم یاد کړیدی لکه:

خوند د لبو او د چاه زنخدان ئې   راشه ګوره زمزم دا دی کوثر دا دی

مګر حمید ورځنی سل ګزه کوهی جوړ کړی او خپل قبر ئې هم پکښې لیدلی دی.
سړی چه د رحمان بابا او حمید شاعرۍ ته ښه ځیر شی داسی معلومیږی چه حمید کله کله په پخپلو مضامینو او سخرو غوټو کښې هم شعر او شاعری لټوی مګر رحمان بابا یوازی په ساده بیان کښې شعری سحر پیدا کړیدی او هېڅکله داسی نه کوی چه د خط له وریځی څخه د مشکو بارانونه و اوروی یا د خط د زلزلی په اثر کښې د مشکو اسمان و نړوی – له خط نه هاتیان هم کله نه جوړوی او د هوسی په ښکر براتونه هم نه لیکی مګر حمید اسمان ته د شعر ځینه ایښی ده(۱) او همدومره پاته دی چه د غم له زنګانه سر راپورته کړی او پورته ورخېژی خو زما په ګمان چه همدغسی مغموم ورختلی دی او د فلك په مانۍ کښې ئې هم د غم اورونه بل کړیدی لکه چه پخپله وائې:

چه بلیږی پکښې اور زما د آه   څه به نه وی د فلك مانۍ سیاه

د همدی لامله خپل اشنا ته هم له پاسه دا راز پیغام استوي:

سر تړونی نوې میاشت تر سر جار باسی   د هر ښکلی درد په سر دی ستا له درده

هغه وخت چه د خپل صنم په مخ د خط لیکه شاوخوا ګوری نو هم سمدلاسه وائې:

خط په مخ د صنم راغی که میاشت ګیر شوه په هاله کښې   دائی غانښ په خوله کښې زیب کا که ژاله شوه په لاله کښې

د اسمان شفق هم د خپل زخمی زړګی د سمال بولی چه په همدغه اسمانی سیر کښې ورڅخه لویدلی او هلته پاته شویدی لکه چه پخپله وائې:

ناخبره خلق ئې ولې شفق بولی   دا زما د زړه له زخم د سمال پرېووت

نو څنګه چه په فارسی کښې بیدل پخپله شاعرۍ کښې په یو سخته لاره روان دی چه غرونه او پېچو مې پکښې زښت ډېر دي حمید هم کله کله په لوړو مضمونو پسی د اسمان په څنډوګرزی او له عامې سطحې ډېر ډېر پورته کیږی مګر رحمان بابا پخپله مسله ناست دی د اسمان راښه ستوری ئې په لمن کښې لکه مرغلري را توئېږی: دی ورځنی د لویو او ورو دپاره ښایسته امیلونه جوړوی او د خپلو نمسیانو په غاړه کښې ئې اچوی.

---

(۱)و اسمان ته به د شعر ځینی کښېږدی
که حمید د غم له سره زنګون وکیښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د حمید د شاعرۍ زور او قوت اغلباً په تکلفی او پېچیده مضامینو کښې ګورو او زیاته پهلوانی ئی هم په همدغه تشبیهاتو او استعاراتو کښې وینو مګر د رحمان بابا په شعر کښې یو بل راز کیف ممو چه هغه د ده په ساده انشا کښې د شعر پرښتو اغزلی دی او په هېڅ راز تکلف نه دی بنا – د همدی لامله کله سړی د ده په ځینی اشعارو کښې یو ډول خوند او خوږوالی څکی چه هلته د تشبیه یا استعاری غازه هېڅ نه لیدل کېږی او څه تخیل هم پکښې نه وی لکه پدی بیتو کښې:

که یوځله مې دی زلف په لاس کښېوزی / یو وېښته به دی په درست جهان ورنکړم
ځو دی ونه وینم سترګی که خدای کاندی / عزرائیل لره به هومره ځان ورنکړم
په رحمان باندی د لبو مې حرام دی / څو د خپلو وینو جام تاوان ورنکړم

د رحمان بابا په دېوان کښې دغه راز ډېر بیتونه موندلی شو چه لکه اصلي مرغلې له ځانه یوه اصلی رڼا لری او د خپل ساده جوهر په لحاظ هر چا ته ښکلی او ښایسته ښکاری وګورئ! دا بیت:

څه اثر به ئې د عقل وی په سر کښې / د هغو په سر چه کښېنی ښاپېری

خومره ساده کیف لری چه هېڅکله ئې سړی په یوه تکلفی او پېچیده مضمون کښې نه مومی.
څوك چه د رحمان بابا په دیوان کښې مطالعه لری هغه به دا ومنی چه د ده ساده انشا یو دا راز خوند او کیف لری چه هغه هېڅکله په مصنوعی اشعارو او شعری صنایو کښې نشو موندلی دا اقتدار خدای یوازی رحمان بابا ته ورکړی دی چه ډېر پېچیده او ګران مضمونونه دومره ساده او اسانه کړی چه خاص و عام هر څوك پرې وپوهېږی او خوند ورځنی واخلي – دی ډېر ځله په یوه غزل کښې د عشق مرموز کیفیتونه، د ژوندانه پټه فلسفه او شاعرانه نازك خیالات داسې یو ځای کوی چه یو ډېر ساده او روان خوندور شعر ورځنی جوړېږی.
د نمونی په ډول ئی دا څو بیتونه وګورئ:

که په ګنج د شهاهی فخر شهریار کا / عاشقان ئې د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرقه کښې دی موندلی / هغه حظ چه په دنیا کښې دنیا دا کار
پتنګانو لره خدای ورکړ په اور کښې / هغه عیش چه ئې بلبلی په ګلزار کا
یار د ناز له خوبه پاخي پسې ګرزی / چه فلك د عاشقانو بخت بیدار کا
نیمه شپه ئې یار تر سره پوری کښېني / لکه شمع چه څوك بله په مزار کا
د مستی د هوښیاری یون ښه خرګندوی / په هر چا کښې چه څه وی هسی رفتار کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بلبلـــــو نغمـــــه زاغ کـــــولی نشـــــی   هــر ســرود اواز پــه طــور د خپـل تــار کـا

د حمید د شاعرۍ رنګ به هم د ده له اشعارو څخه نه څه معلوم شوی وی چه دا د عشق او مینی په لمبو سوی او ستی شاعر بی له سوز او ګدازه نور څه نه خوښوی او بل راز ژوندون هېڅکله له خدایه نه غواړی د همدی لامله د خپل دیوان شروع په دی ډول کوی:

الهی د محبت سوز و ګداز را   په دا اور کښې د سهی سمندر ساز را
تن پرور بلبل دی عیش کاندی پر ګلو   پروانه لره په اور زما ګداز را

څنګه چه دی د خپل دیوان په آغاز کښې خپله خط مشی ښئ او له لویه خدایه د یوه سوزان عشق آرزو کوی تر آخره پوری د ده په زړه کښې دا لمبه نه سړېږی او هر ځای همداغه سوال کوی:

چه دی نوم په غوږو واروم سره لمبه شم   هومره سوز را کښې پیدا کړی زما ربه

د همدې لامله په هر ځای کښې چه د مینی او عشق خبره یادېږی د ده په مخکښې سری لمبی جلوه کوی او د سوز ګداز منظری ئې سترګوته درېږی او به ډول ډول پیرایو کښې وائی:

لـه حجابـه ئـې جلـوه هسـې جمـال کـا   لکـه سـره لمبـه چـه خېـژی لـه تنـوره
زه د شـمع پـه څېـر اور پـه تنـدی بـل کـړم   تـه د صـبح پـه څېـر خانـدی لـه غـروره
هـر سـاعت لکـه خلیـل پـه عاشـقی کښـې   تماشـه کـړم د ګـلزار پـه سـرو لمبـو کښـې
لکـه مـوم سـوز و ګـداز مـومی لـه اوره   هسـی زه مـومم لـه تـا سـوز و ګـداز
شـومی سـوز لکـه د شـمع دل افـروز   پـه ژړا مـې ځکـه نـه ځـی د زړه سـوز
هسـې یـم پـه درد و غـم کښـې د دلبـر خـوښ   لکـه اوسـی پـه سـره اور کښـې سـمندر خـوښ
همـه عمـر ولاړ بنـه یـم پـه سـره اور کښـې   نـه بـی یـاره د شـاهۍ پـه شـر و شـور کښـې
سـری لمبـې سـتی سـهی پـه صـورت بانـدی   سـهېدی نشـی بـی یـاره پـه پېغـور کښـې
چـه څـراغ د یـار د مـخ راتـه بـل نـه وی   زه پـه ګـور کښـې ګـنم خپـل سـر پـه دا کـور کښـې
د حمیـد د زړه رڼـا پـه ښـکلی مـخ ده   پـه دا کـور کښـې نشـته بلـه بلـه شـمع

نو دغه سپېڅلی اور چه هر وخت د ده د زړه په کوه طور کښې بلېږی او د ده مخه رڼا کوی د هر راز ستایلو او نمانځلو حق لری ځکه چه همدغه اور د شعر او انسانی مینی ساه ده چه د انسان د زړه په فانوس کښې رڼا کوی او بشر ته د سعادت لوری او لاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنځ– د ده له همدی اوږ څخه د شعر او شاعرۍ ډېرې ډیوې هرېخواته بلې شویدی او ډېرو خونو ته ئې رڼا رسېدلې ده.

دغه سوز و ګداز چه حمید ئې له خدایه غواړی او لکه پتنګ ورپسی شمع او ډیوې لټوی د انسان ازلی برخه ده او د انسانیت په دنیا کښې ډېر لوړ قیمت لری.

دا جذبه باید شاعران وروزی او دا هنګامه همدغسی ګرمه وساتی لکه چه حمید ساتلې ده ځکه چه شعر د همدغه احساس د ویښولو او پالنې دپاره دنیا ته راغلی دی او د زړونو اصلاح هم په همدغه دوا باندی کېږی – یو رښتیانی او فطری شاعر باید په دنیا کښې بې له مینی او حسن څخه بل حقیقت ته قایل نشی او نور څه ونه پېژنی لکه چه حمید وائی:

یا د ښکلو دپاولیو شرنګهار دی   یا د عشق د لېونیو د ځنځیر

مګر پدی دواړو کښې هم د عشق او مینې حق مقدم ګڼي او په حسن باندې ډیره ترجیح ورکوی لکه چه په یوه بل ځای کښې وائي:

هنګامه د مینی ګرمه ده تر حسنه   د مجنون د درګدا شه لیلی مشه

نو ویلی شو چه حمید د شعر او شاعرۍ په مقام کښې د یوه پاخه استاذ ځای لری ځکه چه ده د شعر اصلی او اساسی راز ډېر ښه پېژندلی دی او حق لری چه د یوه نوی مکتب او سبك استاذ ورته ووایو.

وروسته تر دی لږې ډېرې معرفې اوس د دی دواړو منلو او مشهورو شاعرانو د شعر نمونې وګورئ:

<u>رحمان بابا:</u>

لمړۍ نمونه

بیـا دی نـوی شـراب څکلـی دی پـوهېږم   پـه رخسـار دې ګـل کرلـی دی پـوهېږم
کـه هـزار ځلـه لاس سـره کـړی پـه نکریـزو   تـا زمـا پـه وینـو وللـی دی پـوهېږم
معرکـه زمـا د مـرګ نـه ده نـو څـه ده   رقیبـان چـه دی بللـی دی پـوهېږم
څـه حاجت دی چـه دی خـط پـه ملا لـولم   چـه زمـا پـه بـاب دی ښـکلی دی پـوهېږم
رقیبـان چـه دا تېـری پـه رحمـان کانـدی   تـا پخـوا پـوری نیـولی دی پـوهېږم

دوهمه نمونه

زه دا هسې لېـونی او مجنـون چـا کـړم؟   لـه رواج او لـه رسـومه بیـرون چـا کـړم؟
نـه پـوهېږم چـه دا هسې چـاری څـوك کـا؟   لیـونی د خپـل نګـاه پـه افسـون چـا کـړم؟
کـومې سـترګی کـوم بانـه کومـه غمـزه ده؟   ډوب شـهید غونـدی پـه خـاك او پـه خـون چـا کـړم؟
تـوان توفیـق چـه د فتنـو را څخـه نـه ؤ   پـه فتنـې د تـورو سـترګو مفتـون چـا کـړم؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان هیڅ له خپله ځانه خبر نه یم   چه دا هسې رنګ زبون او محزون چا کړم

دریمه نمونه

ستا د عشق حرفونو تور نه دی ګلګون دی   هم په دا چه نوشته په جګر خون دی
تش به نه شی هغه خم د عشق له میو   چه ئې خاوری د فرهاد او د مجنون دی
مقتولان ستا د غمزو دی لاله نه دی   چه په سره کفن له خاورو را بیرون دی
چه بهائې د ځلمیو څخه نشته   جونه نه دی جوړ ګنجونه د قارون دی
بادشاهان به په یودم کښې ګدایان کا   ما لیدلی فسادونه د ګردون دی
د رحمان د زړه خوناب مګر قبول شه   چه مخونه د دلبرو پری ګلګون دی

څلورمه نمونه

ستا د مینی ګوهر نشته په هر آب کښې   مګر بیا موند شی د اوښو په دریاب کښې
که ته وینی زما پټی خکی دلبری   رنګ د لبو دی ګواه دی پدا باب کښې
په هر ځای چه ستا د لبو نوم آغاز شی   د لاله ؤ باران اوری په حباب کښې
زه حیران دا ستا د وروځو د تور خال یم   کافر څه رنګه سجده کاندی محراب کښې
ګل له ډېری باریکې په شبنم خور شی   نازک زړونه بدوی په صاف جواب کښې
د بهار په ګلو اوری بارانونه   د څخویکی طاقت نشته په حباب کښې

پنځمه نمونه

زه د یار په دردو غم کښې شادمان یم   لکه ګل د پریشانی په وخت خندان یم
یو وېښته مې د صورت بی عشقه نه دی   څوکیدار پخپل نفس د خپل کاروان یم
د کاملې عقیدې له برکته   د دوهی په غاړه ناست شاه جهان یم
روښنائی مې په طلب کښې شوه حاصله   شپه او ورځ لکه افتاب په لار روان یم
دلبرانو وته خاک تر تلی لاندې   د دې نور جهان په سر لکه اسمان یم
چه د یار په دیدن سر او مال ښندمه   خلقو واوری زه هغه عبدالرحمن یم

شپږمه نمونه

که مې خوک په فقیری شمیری فقیر یم   که می خوک په امیری شمیری امیر یم
د دلبرو صدقی لره ئې غواړم   هسی نه چه په دنیا پسی زهیر یم
هم پند اخلم هم پند وایمه هر چا ته   زه د ځینو یم مرید د ځینو پیر یم
په هجران کښې د وصال خیال را سره وی   په زندان کښې له یوسف سره اسیر یم
په خندا کښې مې ژړا ده لکه شمع   له عالم پټ پنهان د ځان په ویر یم
ازادی تر دا په هور ته بله نشته   چه بندی د یار د زلفو په ځنځیر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

همیشه په غور ناری د هجران اورم   رحمٰن ځکه د خپل یار مخ ته په ځیر یم

حمید ماشو خیل:

لمړی نمونه

له حیا دی آئینه په مخ کښې آب شوه   په فراق دی ګونه زیړه د افتاب شوه
ورځ په ورځ ئې روښنائی د مخ زیاتیږی   نوی میاشت چه دی روانه په رکاب شوه
چه ئې ګل دا ستا د مخ په ګریوان کښیښود   شګوفه د زړه په وینو کښې غرقاب شوه
بیا به ولګوی اور د چا په خونه   چه له قهره ئې سمن بشره ګلاب شوه
چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم   څه عجب که د هغو سینه کباب شوه
ته چه توره تېروی د مخ پوهیږم   مقرره شهید ګی زما په باب شوه
ستا د غم له ډېرو اوښکو چه تل ژاړم   د حمید خونه په مخکښې د سیلاب شوه

دوهمه نمونه

ارزومند د یاد درد و دوا مشه   بیګانه د خپلو مینځ لره رامشه
هنګامه د مینې ګرمه ده تر حسنه   د مجنون د درګدا شه لیلی مشه
که بانو دی د نګار تول تېره غشی   یو زما د زړه له نښې خطا مشه
که بلا په عشق کښې ډېری دی ناصحه   دا بلا واړه په ما شه په تا مشه
بی له غمه د عشق هر غم ضرر کاندی   څوك له خوا د آهو چشمو جدا مشه
هیڅ دی دم وربانـدی نه لګی ناصحه   دا حمید بلا وهلی ملا مشه

دریمه نمونه

که په مینه کښې مې سر د دلارام ولاړ   د لکونو په سودا مې یو جدام ولاړ
چه مې ولید کفرستان د تورو زلفو   عقل و هوش مې له خاطره د اسلام ولاړ
خله نه ژاړم غنچې غوندی سرې سترګې   چه له غېږې مې وصال د ګل اندام ولاړ
چه مې نه مونده وصال د دلبرانو   وجنت وته مې فکر له ناکام ولاړ
چه مې زړه د ترکو وصل په سر غواړی   په سپوږمۍ پسې هلك سرته د بام ولاړ

خلورمه نمونه

چه دی نکړم په نیکیو ننګ و نام لوړ   په دوه چومه دی د خټو مشه بام لوړ
زیات و کم تر خپله قدره قدم ږده   د مرغه په اندازه غووره دام لوړ
د مجلس د اهل دلو لوئی مکړه   د قران په نزدیك نشی اخست ګام لوړ
استغنا له خلقو نښه د کمال ده   د صاحب په خنګ کښې نه دری غلام لوړ

چه په پوزه ئې پېزوان نه وی د طمع
د هغو خلقو ګردن بویه مدام لوړ

پنځمه نمونه

څو به خوری پردی مالونه په ستم
یوه ورځ به دی په نس کښې شی اړم

د مظلوم د مال روټې خپله بوټې خوری
مشه هېڅ په دا خوراك خوښ و خرم

زمانی دی ډېر مزری هسی خوار کړی
چه وهلی اوس پیشو ته نشی دم

چېری نشی دهاتی تر پښو لاندې
په عاجز مچ و مېږی مه ږده قدم

د یوه تن اندامونه دی ښکه
لوی هلك بنی ادم په صورت سم

ته هم هېڅ له پرښتی زوکړی نه ئې
چه چارپای بولی دا نور بنی آدم

آدم زاد دی د یوی ونی ښاخونه
چېرته ته ښاخ د زعفران شوی نور شړشم

آئینه د زنګون ونیسی و مخ ته
پکښې وګوره احوال د جام جم

د انصاف وروښنائی وته را ووزه
پرېږده زیست د خود بینۍ په تور تم

که امسائی د موسی بولی وګړی
ښائی نن ساعت حمیده ستا قلم

شپږمه نمونه

ربه زړه د رقیب نرم په احسان کړی
دا هندو را باندې څه خو مسلمان کړی

زما صبر تېره توره کړی په عشق کښې
رقیبان وربانديِ غوڅ پخپل ګمان کړی

چه خاطر د آهو چشمو پری وحشت خوری
هغه واړه ودانی زما دامان کړی

اور زما د دین دنیا په کور کړه پوری
خومی عذر په عزت د عشق مهمان کړی

چه روښان د یار د مخ په ډیوه نه وی
وران زما د زندګۍ خان ومان کړی

یا زمان د یار د وصل کړی رانوی
یامی عمر په هجران کښې یو زمان کړی

ګوره نن په څیر څیر مخ د یار حمیده
چه سبا وریسی لاس مړی ارمان کړی

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library